

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА**

Факультет геології, географії, рекреації і туризму

***Кафедра соціально-економічної географії і регіонаознавства імені
Костянтина Нємця***

До захисту допустити

Завідувач кафедри _____ Людмила НЄМЕЦЬ

«_____» _____ 2024 р.

**РОЛЬ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У
НАВЧАННІ ГЕОГРАФІЇ
КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА БАКАЛАВРА**

Виконала: студентка 4 курсу, групи ГС-41
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
ОПП «Географія, економіка та
краєзнавчо-туристична робота»
Мироненко Катерина Андріївна

Науковий керівник:
к. геогр. н., доцент Кандиба Юрій Іванович

Кваліфікаційна робота захищена з оцінкою

Голова ЕК Тарас ПОГРЕБСЬКИЙ

Секретар ЕК Олена ПЕДЬ
«_____» _____ 2024 р.

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАВЧАННІ ГЕОГРАФІЇ	7
1.1. Потенціал географії у навчанні учнів: можливості та роль географічної освіти	7
1.2. Психолого-педагогічні аспекти використання екскурсій та польових досліджень у навчанні географії	15
1.3. Сучасні методи та підходи до організації та проведення екскурсій та польових досліджень в процесі навчання географії.....	21
РОЗДІЛ 2 МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ	25
2.1. Планування та організація екскурсій і польових досліджень у шкільному курсі географії	25
2.2. Методологія проведення екскурсій та польових досліджень з учнями загальноосвітніх закладів	30
РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ	39
3.1. Вивчення особливостей використання та ролі екскурсій та польових досліджень у навчанні географії учнів в середній школі	39
3.2. Аналіз ефективності екскурсій та польових досліджень у формуванні географічних знань та вмінь учнів	48
3.3. Методичні рекомендації вчителям щодо організаційних умов застосування засобів екскурсій та польових досліджень у навчанні географії	53
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	64

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальні, економічні та соціокультурні зміни, які на даний час відбуваються в нашому суспільстві, об'єктивно вимагають істотних змін у всій системі освіти, яка зорієнтована на входження в європейський освітній простір. Сучасне освітнє середовище має відповідати умовам вдосконалення та модернізації системи загальної освіти, що має бути спрямовано на успішне опанування учнями програмним комплексом знань.

Курс «Географія» має чітко виражене практичне спрямування, яке реалізується в ході практичних робіт, аналітичних завдань і досліджень. Він також зосереджений на розвитку компетенцій і навичок учнів у роботі з географічними картами та іншими джерелами інформації, розв'язанні географічних, екологічних та соціально-економічних проблем, проведенні порівняльного аналізу, проведенні міні-досліджень, дискусій та семінарів, презентацій, іспитів, круглих столів, в процесі ігрової та творчої діяльності, створення індивідуальних та колективних проєктів.

В умовах реформування шкільної географічної освіти та переходу до компетентнісного підходу, зростає необхідність підвищення ролі інтерактивних методів навчання географії, зокрема екскурсій та досліджень. екскурсії та польові дослідження є важливими та ефективними методами навчання географії, оскільки дозволяють учням безпосередньо взаємодіяти з об'єктами вивчення, формують практичні навички дослідницької роботи.

Все це зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування, розробки методики та аналізу ефективності використання екскурсій і польових досліджень для активізації навчання географії та формування географічних компетентностей учнів загальноосвітніх закладів. Потребують додаткового вивчення питання відбору змісту та розробки спеціальних методик підготовки й проведення географічних екскурсій і досліджень для учнів різного віку та з різним рівнем підготовки. Необхідно також експериментально перевірити їх ефективність у формуванні конкретних предметних компетентностей.

Дослідження сучасних українських науковців стосовно використання інтерактивних методів навчання географії, зокрема екскурсій та польових досліджень, а також шляхів розвитку шкільної географічної освіти в умовах реформування стали концептуальною основою для проведення даної роботи: Н. Бібік [38], Л. Вішнікіна, А. Шуканова, О. Федій, С. Сарнавський І. Касіяник [22; 11], Н. Грицай [17], С. Коберник, Р. Коваленко, О. Скуратович [21], Н. Кріт [23], В. Кулик, В. Остроух [24], Д. Лико [12], В. Литвин [26], В. Мисько [20], М. Покоłodна [44], О. Семенова [48], Н. Сирова [49], Г. Сиротенко [50], С. Смолюк [51], О. Топузов [52], О. Цюняк [53] та інші.

Незважаючи на наявні методичні напрацювання щодо організації екскурсій та польових досліджень, комплексних робіт, які б охоплювали теоретичні, методичні та прикладні аспекти їх застосування саме у навчанні шкільної географії на сьогодні недостатньо. Цим обумовлений вибір теми даного дослідження.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити ефективність використання екскурсій і польових досліджень у навчанні географії учнів школи.

Для досягнення мети визначені наступні **завдання дослідження:**

- проаналізувати потенціал географії та особливості географічної освіти у формуванні компетентностей учнів.
- дослідити психолого-педагогічні аспекти застосування екскурсій та польових досліджень у навчальному процесі.
- вивчити сучасні підходи до організації екскурсійної та польових досліджень учнів у курсі географії.
- експериментально перевірити ефективність розробленої методики екскурсійно-дослідницької діяльності учнів у навчанні географії.
- розробити методичні рекомендації щодо планування і проведення екскурсій та досліджень з географії.

Об'єкт дослідження: процес реалізації шкільного курсу навчання географії засобами екскурсій та польових досліджень.

Предмет дослідження: особливості та методичні аспекти проведення екскурсій та польових досліджень як засобів активізації навчання географії.

Методи дослідження: *теоретичні:* аналіз і синтез наукової, психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури з проблеми дослідження, що надало змогу зіставити різні погляди на досліджувану проблему; *емпіричні:* аналіз, узагальнення та синтез психолого-педагогічної літератури та навчально-методичного забезпечення для визначення дослідження та вивчення особливостей та методичних аспектів проведення екскурсій та польових досліджень у навчанні географії; педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний); *статистичні:* результати дослідження будуть представлені у табличному та графічному варіантах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у:

- визначенні психолого-педагогічних передумов та дидактичних можливостей використання екскурсій і польових досліджень у навчанні шкільної географії;
- обґрунтуванні методичних підходів до планування та організації екскурсійно-дослідницької діяльності учнів у курсі географії;
- розробці й апробації системи вправ і завдань екскурсійно-дослідницького характеру для учнів 7-9 класів у процесі навчання географії.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання матеріалів дослідження для удосконалення методичної підготовки майбутніх учителів географії щодо організації екскурсійно-дослідницької діяльності учнів; розробки навчально-методичного забезпечення з географії на основі використання екскурсій і досліджень; підвищення ефективності уроків географії та позакласної роботи з предмета.

Апробація: за темою кваліфікаційної роботи було опубліковано тези у збірнику «Регіон – 2023: стратегія оптимального розвитку» на тему «Екскурсії та польові дослідження у навчанні географії в закладах середньої освіти», та збірнику «Регіон – 2024: суспільно-географічні аспекти» на тему

«Впровадження екскурсійних та польових досліджень у навчальний процес географії».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел з 65 найменувань та додатків. Основна частина роботи викладена на 62 сторінках. Загальна кількість сторінок в роботі 73. Робота ілюстрована 11 таблицями (із них 3 – у додатках) та 8 рисунками.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАВЧАННІ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Потенціал географії у навчанні учнів: можливості та роль географічної освіти

Сучасна географічна освіта відіграє ключову роль у формуванні свідомості та розуміння учнів про світ, у якому вони живуть. Географія як навчальний предмет не лише надає учням знання про природні, соціально-економічні та політичні аспекти світового простору, але й виховує в них почуття відповідальності та глобальної громадянської свідомості. Важливість географічної освіти полягає у розвитку критичного мислення, навичок аналізу, вміння оцінювати та розуміти складні природні та соціальні процеси. Отже, географія в шкільній програмі може бути розглянута не просто як набір фактів про різні регіони світу, а як засіб формування інтелектуальних, аналітичних та емоційних компетенцій учнів.

У системі освіти предметом «Географія» займає певне та стійке місце та є комплексом наукових знань про Землю. Розглядаючи «Географію», як одного із базових навчальних предметів, варто зазначити, що його мета дати учням загальноосвітньої школи систематичні знання основ фізичної та економічної географії, цілісне уявлення про сучасний світ, про місце України у цьому світі, а також розвинути у школярів пізнавальний інтерес до інших народів та країн.

Географічна освіта дає учням знання про різні місця, регіони, спільноти, ресурси, природне та соціальне середовище, а також глибоке розуміння взаємодії між суспільством і природним середовищем [60]. Міжнародна хартія з географічної освіти підкреслює, що географія є важливим предметом і ресурсом для XXI століття. Це дозволяє нам зрозуміти простір різноманітних і взаємопов'язаних культур і територіальних громад на нашій планеті [58].

Крім того, «Звіт про стан географії» продемонстрував, що географія в європейській освіті є міждисциплінарним і трансдисциплінарним предметом.

Отже, географія відіграє вирішальну роль у розвитку соціальної свідомості учнів, оціночних суджень і прийняття рішень для покращення соціальних відносин [55].

Географічна освіта – основа становлення географічної культури. Формування географічної культури людини – це спосіб гармонізації відносин між суспільством і природою, спрямований збереження нашої планети, на свідому соціально-економічну діяльність суспільства, розуміння буття трьох самоцінних основ: Природи, Людини, Суспільства. Цілі шкільної географічної освіти – поворот наукових знань до потреб людини до практичного їх застосування – основа формування географічної культури у суспільстві, уміння грамотно орієнтуватися у природі та суспільстві.

Серед актуальних напрямів сучасної географічної науки чільне місце посідає проблема середовища життєдіяльності людства – навколишнього середовища, довкілля. За фізико-географічними підходами, це природне середовище людини, яке вивчають і оцінюють за його природними умовами і природними ресурсами. В суспільній географії – це соціосфера, одна з компонентних земних оболонок, що об'єднує населення, штучний матеріальний світ, створений людиною, тобто техносфера, виробничу і духовну діяльність людей. Разом ці напрями об'єднує концепція довкілля – географічного середовища, навколишнього середовища суспільства, яке охоплює і природне середовище, і населення з його виробничою і духовною діяльністю, і штучний матеріальний світ, створений людиною. Такий інтегрований підхід до вивчення навколишнього середовища життєдіяльності людства достатньої розробки ще не одержав, і це одне з головних завдань вітчизняної географічної науки [31, с. 27].

Таким чином, роль географії у підготовці учнів до життя, до поведінки в природі, суспільстві, державі величезна, і тому значення географічних знань та географічної культури, як складової частини загальної культури людини, основи яких закладаються у школі, у вирішенні цього питання важко переоцінити.

Загальною метою географії є формування в школярів географічної картини світу [34; 35]:

- 6 клас. Загальна географія;
- 7 клас. Материки та океани;
- 8 клас. Україна у світі: природа, населення;
- 9 клас. Україна і світове господарство;
- 10 клас. Регіони і країни світу;
- 11 клас. Географічний простір Землі.

У модельній програмі для 6-9 класів «Географія» (С. Кобернік, Р. Коваленко, Т. Гільберг, Л. Даценко) метою курсів географії для 6-9 класів визначено «особистісний розвиток учнів / учениць на основі формування цілісного сприйняття світу в процесі засвоєння різних видів соціального досвіду, який охоплює систему інтегрованих знань про природу та суспільство, ціннісні орієнтації в різних сферах взаємодії людини й природи, способи дослідницької діяльності, які характеризують здатність учнів / учениць розв'язувати практичні задачі» [32].

У модельній програмі «Географія для 6-9 класів» (С. Запотоцького, Г.Карпюк, Р. Гладковського та ін.) наголошується на важливому принципі навчання, який дозволяє реалізувати дана програма: «принцип життєвої доцільності і прикладної функціональності. Для успішної повсякденної діяльності сьогодні замало знань і умінь, необхідно зосереджувати свої зусилля на конкретних завданнях, виявляти проблему, вести самостійний чи спільний пошук способів її розв'язання, брати на себе відповідальність за результати дій і вчинків» [33].

Також автори програми зауважують на принциповому положенні необхідності вивчення географії у межах шкільного курсу, що є основним засадничим принципом предмета та має соціокультурну складову у якості базового компонента: «Географія в школі – це класична навчальна дисципліна, яка бере активну участь у формуванні в учнів наукової картини світу. Унікальність сучасної шкільної географії в тому, що вона інтегрує одночасно

природничі (фізична географія), громадянські (соціальна й економічна географія) та інформаційно-технічні (картографічна складова) галузі знань. Жодна з галузей знань не має причетності відразу до декількох блоків наук і можливості інтегрувати в собі настільки різноманітні відомості й закономірності» [33].

Серед основних завдань опанування учнями географічними знаннями обома програмами визначено:

- розвиток ціннісного ставлення до природи та її пізнання, толерантність у соціальній комунікації, інші соціальні навички у взаємодії і співпраці в різних видах діяльності;
- формування вміння та готовності використовувати географічні знання та навички у повсякденному житті для соціально відповідальної поведінки в навколишньому середовищі, його збереження та пристосування до умов певної території.
- виховання екологічної культури, громадської свідомості та патріотизму, толерантного ставлення до оточення, поваги до природних і культурних цінностей різних куточків світу та країн;
- формування вмінь здобувати та застосовувати інформацію в процесі прийняття важливих рішень;
- незалежне оцінювання рівня впливу людини на природу, безпеки довкілля як сфери діяльності людини. Вирішіть окремі практичні завдання [32; 33].

Одночасно в ряду основних компетентностей авторами програми в тому числі виділені:

- екологічна компетентність – здатність виявляти та аналізувати екологічні проблеми, відповідально та дбайливо використовувати природні ресурси та прогнозувати вплив діяльності людини на навколишнє середовище;
- громадянські та соціальні компетентності – здатність поширювати інформацію про природний зміст, важливий для суспільства, здатність брати участь у розв’язанні місцевих екологічних проблем та залучати інших,

розв'язання проблем, дослідження природи, у групах під час реалізації проєктів; здатність до співпраці; пріоритет здорового життя;

– культурна компетентність – здатність застосовувати розробки та інновації природничих наук і техніки, технічні засоби для реалізації творчих і художніх ідей, як компонент, що пояснює природничі та наукові основи різних видів мистецтва, визнаючи важливість географічних наук як складової світової культури.

Програма «Географія 10-11 класи (рівень стандарту)» 2017 року визначає як загальноосвітню цінність географії «формування світоглядного розуміння природи Землі, її географічної оболонки як природного та природно-техногенного середовища, у якому живе людина» [37].

Цілі географічного навчання в старших класах досягаються через вирішення основних завдань:

1. Створення навчального середовища, що сприяє розумінню унікальності різних регіонів та країн.
2. Виявлення значення географії у вирішенні економічних, екологічних та соціальних викликів, з якими стикається людство.
3. Розвиток умінь учнів логічно висловлювати свої думки стосовно сучасних світових процесів.
4. Аргументація учнями необхідності наукового підходу у використанні природних ресурсів, та промоція екологічно свідомої поведінки, спрямованої на збереження здоров'я.
5. Розвиток навичок у сфері картографії та культурної грамотності.
6. Навчання використовувати географічні інформаційні джерела, аналізувати отриману інформацію, та застосовувати географічні знання в практичній діяльності.
7. Стимулювання співпраці під час практичних робіт та досліджень.
8. Залучення учнів до самореалізації через географічні навички, розвиток їхніх інтересів та життєвих цілей. [29, с. 160].

Як зауважує І. Бех, для сучасної педагогічної науки та навчально-виховної практики надзвичайно важливим є створення «різних форм культурно-освітнього середовища», як «проектування умов для набуття підростаючою особистістю образу людського у просторі культури і часі історії» [20, с. 257] (рис. 1.1).

Географічне середовище визначають як сукупність об'єктів і явищ живої та неживої природи, які залучені на даний час до розвитку суспільства, оточують населення, визначають умови його існування та життєдіяльності [31, с. 28].

Освітнє географічне середовище – це цілеспрямовано організована, багатофункціональна, відкрита педагогічна система, в межах якої учні усвідомлюють себе як соціально розвинену цілісність серед сукупності об'єктів і явищ, як живої, так і неживої природи, які залучені на даний час до розвитку суспільства, оточують суспільство, визначаючи умови його існування та життєдіяльності [3; 10].

1.1. Визначення поняття «освітнього географічного середовища»

У використанні традиційних понять *географічне середовище та природне середовище* зберігаються два підходи [31, с. 28]:

1. За першим розглядають географічне середовище переважно як природні умови життєдіяльності людства.
2. За другим підходом географічне середовище розглядають комплексно та інтегровано, як навколишнє середовище суспільства, що об'єднує і природні умови, і соціально-економічні особливості територій, і саме людство. Такий підхід є комплексно-географічним.

У межах середовищного підходу до сучасного географічного освітнього середовища, в тому числі навчального закладу – середовищний підхід володіє такими базовими процедурами, як наповнення, інверсії, типологізації та спрямований на розуміння середовища особистістю, що навчається загалом.

Також при формуванні та розвитку гармонійної особистості виокремлюються зовнішні чинники: міжособистісні взаємини, діяльність; та внутрішні: географічні знання та компетентності, мотивація до опанування знаннями та навичками про світ, життєвий досвід, цінності та установки [51].

Важливо зазначити, що виховна цінність географії полягає у формуванні всебічного уявлення про природу Землі, її географічну оболонку як природне та природно-технічне середовище, де проживає людина [13, с. 74]. Таким чином, програма з географії ґрунтується на принципах науковості, послідовності та неперервності в географічній освіті, потребує інтеграції на основі внутрішньодисциплінарних та міждисциплінарних зв'язків, а також гуманізації, гуманітаризації та диференціації навчального матеріалу з урахуванням вікових особливостей учнів [49, с. 39].

У сучасному світі існує потреба у спеціалізованих педагогічних підходах для забезпечення цілеспрямованого та системного розвитку інтелекту та креативності учнів. Оновлення методів навчання географії у школах вимагає переосмислення підходів вчителя до виховання дітей, з метою створення ефективного географічного освітнього середовища. Основна увага при цьому має бути зосереджена на підвищенні соціальної активності учнів, розвитку їхнього творчого потенціалу, та всебічному розширенні їх здібностей. Таким чином, стає необхідним узагальнення методичних підходів для стимулювання пізнавальної активності на уроках географії, формування наукового світогляду, що відповідає соціально-економічним та політичним умовам розвитку незалежної України [20, с. 139-140; 1, с. 7].

Методами створення географічного освітнього середовища, які можуть таким чином використовуватись в різних поєднаннях можуть бути наступні [41, с. 44; 20, с. 135-138; 53, с. 175–179] (рис. 1.2):

З огляду на динамізм економічної, соціальної та демографічної статистики, вчителю слід бути готовим постійно актуалізовувати інформаційні дані та відстежувати рейтинги, показники, тенденції тощо. Також потрібно враховувати і масштабний рух в сфері географічної освіти пов'язаний з

широким впровадженням геоінформаційних систем (ГІС), дистанційного зондування Землі, використанням загалом геопросторових технологій для вивчення географії в школі [41, с. 42; 27, с. 61].

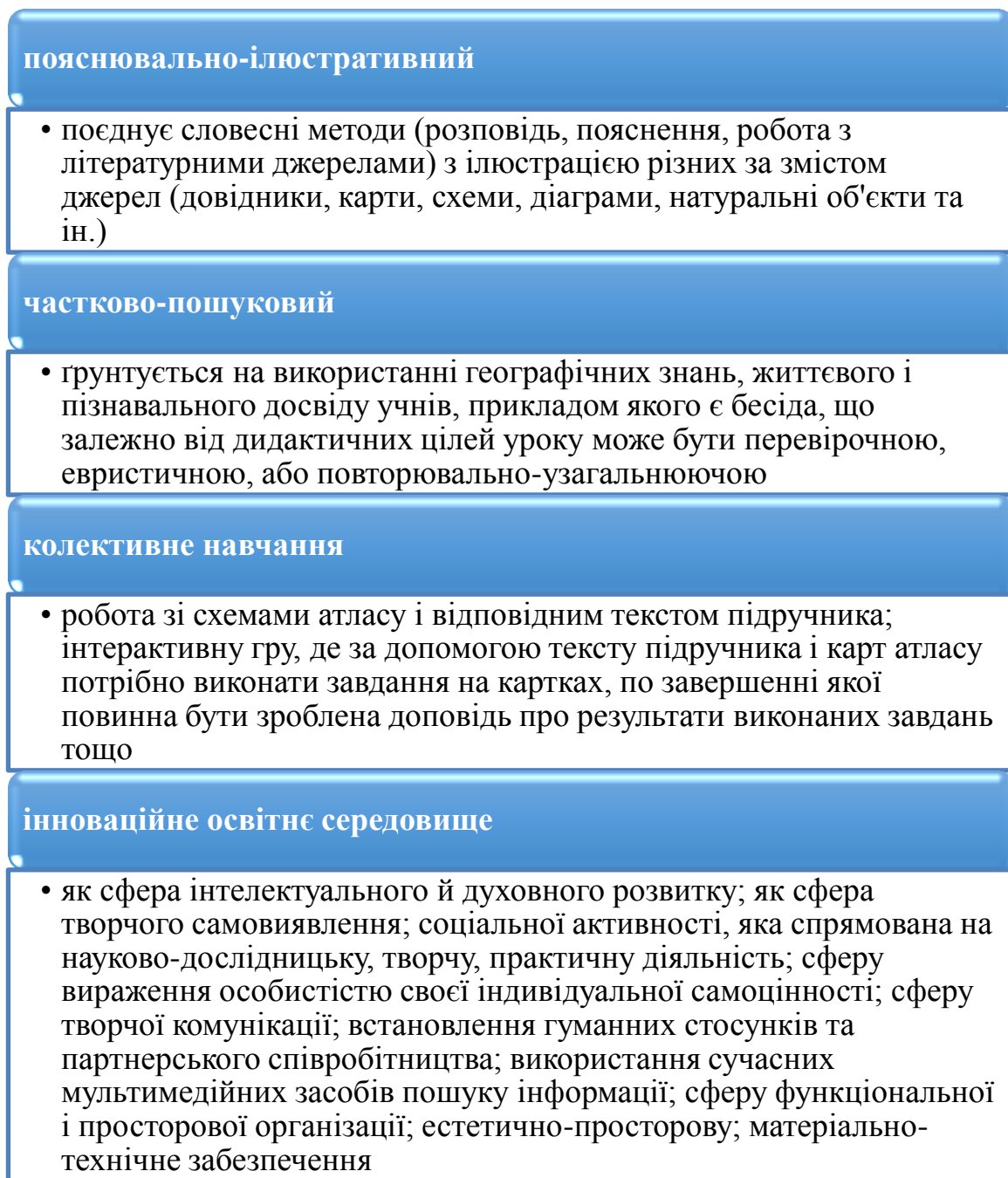

Рис. 1.2. Методи створення географічного освітнього середовища загальноосвітнього закладу

Так певними умовами, під час процесу проектування інноваційного освітнього середовища на уроках географії являється залучення таких взаємодіючих систем як:

- інформаційно-освітні ресурси;
- інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ);
- інноваційні педагогічні методи, форми і прийоми [4, с. 3].

Оновлена програма «Географія для 6–9 класів», розроблена під керівництвом Я. Олійника визначає головну мету базової загальної освіти у галузі географії як розвиток та соціалізацію учня, виховання національної свідомості, загальної культури, світогляду, екологічного мислення та поведінки, творчих здібностей, дослідницьких навичок, а також здібностей до саморозвитку та самонавчання у контексті глобальних змін та викликів [36].

У сучасному світі, де глобалізація та міжнародне співробітництво стають все більш значущими, географічна освіта виступає як один із фундаментальних інструментів для підготовки свідомих глобальних громадян. Вона допомагає молодому поколінню краще розуміти глобальні проблеми, такі як зміна клімату, міграція, ресурсна криза та інші. Таким чином, географія не тільки сприяє академічному розвитку учнів, але й готує їх до активної участі у вирішенні глобальних викликів сучасності. Отже, інтеграція географічної освіти у шкільні програми є критично важливою для формування всебічно розвиненої, освіченої та відповідальної молоді.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти використання екскурсій та польових досліджень у навчанні географії

Використання екскурсій та польових досліджень у навчанні географії відкриває нові психолого-педагогічні можливості для розвитку учнів. Ці методи навчання виходять за рамки традиційного класного середовища, пропонуючи практичний та дослідницький підхід до освіти. Екскурсії та польові дослідження можуть значно підвищити інтерес учнів до географії, оскільки вони забезпечують безпосередній досвід спостереження та взаємодії з

природним і соціокультурним середовищем. Цей підхід дозволяє учням краще розуміти та запам'ятовувати географічні концепції, а також розвивати навички критичного мислення, розв'язання проблем та комунікації.

Концептуальний підхід до викладання географії у системі освіти в Україні спрямований на розвиток у студентів ключових компетенцій, включаючи базові навички і вміння; здібності до аналізу та оцінки різних явищ, таких як культурологічні компетентності. Це передбачає формування гуманістичного світогляду, духовно-естетичних цінностей, уміння висловлювати і захищати власні переконання; розуміння значення літератури для духовного розвитку та самореалізації, для створення гармонійних взаємин з навколишнім світом, осмислення системи цінностей, відображених у літературі; розвиток критичного мислення, здатність протидіяти антигуманістичним тенденціям у культурі, задоволення духовних потреб учнів, що відповідає психологічним особливостям старшокласників і молоді [28, с. 91-92].

В освітньому процесі важливим є формування в учнів візуально-образного та просторово-часового сприйняття об'єктів, процесів і явищ, заснованого на різних відчуттях (кольору, звуку, запаху, формі, об'єму тощо) та розумінні цих об'єктів, процесів та явищ на основі попереднього досвіду. При цьому в навчанні географії ключову роль відіграють зоровий і слуховий аналізатори. Також під час навчання учні по-різному репрезентують географічну інформацію, виявляючи різні типи сприйняття, такі як синтетичне (загальне сприйняття), аналітичне (виокремлення і аналіз частин), аналітико-синтетичне (аналіз і підтвердження змісту) і емоційне сприйняття. Відчуття і сприйняття лежать в основі процесу пізнання, тому дидактичний принцип наочності базується на залученні всіх видів відчуттів і сприйняття в навчально-пізнавальну діяльність учнів [52, с. 65-66]:

Вчитель географії повинен враховувати унікальні особливості сприйняття кожного учня, і для розвитку цього сприйняття застосовувати різноманітні наочні засоби навчання, такі як практичні заняття та екскурсії [52, с. 65-66].

Також важливо відзначити, що позакласна діяльність з географії є невід'ємною частиною загального навчального процесу, є природним продовженням роботи, яка проводиться під час уроків. Інформація, отримана під час таких занять, дозволяє учням доповнити знання, здобуті на уроках, обмінюватися думками з однокласниками, наводити цікаві приклади або проводити спільні експерименти. За словами Н. Грицай, позакласна робота в школі не є просто продовженням уроків, але є ключовою частиною навчально-виховного процесу зі своїми особливостями, які відрізняють її від звичайних уроків. Він висловлює думку, що майбутнє повинно формуватися сьогодні в руках вчителя, інакше воно може запізнитися або взагалі не настати. Це означає, що зміст позакласної роботи повинен бути орієнтованим на майбутнє, виходячи з найбільш передових сьогоденішніх підходів, і в цьому полягає його особлива цінність [17, с. 12-13].

Екскурсії (включаючи позакласну роботу) можуть бути важливі з інформаційною та наочною метою, на чому зауважують численні науковці (Н. Грицай, С. Коберник, О. Скуратович, Р. Коваленко, Д. Левко та інші). Екскурсії спрямовані на знаходження розв'язання різних проблем, які виникають в житті людини, стати джерелом культурологічної просвітницької роботи з учнями: відвідування музеїв, галерей, мистецьких заходів, театральних вистав тощо, в тому числі дистанційно за допомогою різноманітних цифрових засобів та платформ, які дають можливість відвідати будь-який культурний захід у різних країнах та містах по всьому світу [17; 21; 12].

«Екскурсія – цілеспрямований та запрограмований наочний процес пізнання особистістю оточуючого світу, побудований на поєднанні зорових, слухових та інших вражень» [44, с. 34]. Екскурсії можуть стати не тільки аспектом наочності, а також мотивуючим фактором глибшого дослідження поставлених питань у вивченні курсу географії з можливістю використання здобутих знань та вмінь в практичному застосуванні в процесі побудови успішної життєдіяльності людини. Порівнюючи почуте та побачене під час екскурсій, на уроках географії учням потрібно зосередитися на тому, що

навколишній світ – це складна система зв'язків та взаємодій людини, націй, країн та держав. Тому взаємопроникнення явищ та визнання цілісності світу є однією з основ погляду людини на середовище свого існування та способи його збереження [44, с. 32-33].

Екскурсії формою змістовного дозвілля та позакласної навчальної діяльності, вони допоможуть узагальнити вивчений теоретичний матеріал та показати його потенційне застосування. Екскурсії розглядаються як потужний інструмент для виконання завдань. Вони включають популяризацію формування наукового світогляду, інтеграцію матеріалів з різних предметів протягом навчального курсу, а також здійснення контрольованих вчителем дослідницьких та проєктних заходів.

Польові дослідження включають в себе краєзнавчі дослідження, які проводяться під час екскурсій, походів або експедицій, відповідно до плану, розробленого під час підготовки. Польові дослідження передбачають збір даних про природу, історію, економіку місцевості, а також збір топонімічних, археологічних, етнографічних та інших матеріалів [40].

Метод польових досліджень активно застосовується для вивчення географічних об'єктів, явищ і процесів упродовж маршруту. Він є найбільш ефективним, коли використовуються технічні засоби, такі як спеціальні прилади, інструменти та обладнання, доступні для шкіл. Всі інструменти повинні бути легкими та простими у використанні, багато з яких можна виготовити самостійно під час підготовки до подорожі або екскурсії.

Під час польової фази важливо досліджувати територіальну структуру об'єктів, їх розташування, освоїти методи та техніки польових розвідок. Цей етап також передбачає обробку зібраних матеріалів, уточнення характеристик природно-кліматичних умов, а також збір та аналіз зібраних даних і інформації. Залежно від характеру та умов роботи, польову фазу можна поділити на декілька етапів [40]:

- планування робочих маршрутів;
- вивчення об'єктів досліджень;

- польове вивчення ґрунтів;
- попередня обробка зібраних матеріалів.

Важливим аспектом для розуміння доцільності та ефективності використання екскурсій і досліджень у навчанні шкільної географії є їх психолого-педагогічне обґрунтування. Це передбачає аналіз відповідності даних методів навчання особливостям пізнавальної діяльності та розвитку учнів середнього шкільного віку, а також реалізації сучасних підходів в освіті та принципів дидактики. Психолого-педагогічне обґрунтування екскурсій та польових досліджень як методів навчання визначається у програмному курсі з географії наступним чином [33; 36; 15]:

1. Відповідність віковим особливостям: екскурсії та дослідження враховують підвищену цікавість та пізнавальну активність учнів середніх класів, сприяють накопиченню чуттєвого досвіду та життєвих вражень.
2. Реалізація діяльнісного підходу: екскурсії та дослідження передбачають активну практичну взаємодію учнів з об'єктами та явищами природи, формують досвід самостійної пізнавальної діяльності.
3. Дидактичні функції та принципи організації екскурсій і польових досліджень
4. Пізнавальна функція: безпосереднє знайомство з об'єктами природи та господарства, формування просторових уявлень.
5. Розвивальна: розвиток спостережливості, дослідницьких здібностей учнів.

Відповідність віковим та психологічним особливостям учнів основної та старшої школи. У підлітковому та ранньому юнацькому віці (учні 6-11 класів) спостерігається підвищення пізнавальної активності, прагнення до самостійних відкриттів та експериментування. Екскурсії та польові спостереження, які передбачають безпосередню взаємодію з об'єктами природи або конкретної місцевості, цілком відповідають цим віковим особливостям.

Реалізація принципів розвивального навчання. В умовах реформування шкільної освіти на перший план виходить реалізація компетентнісного та діяльнісного підходів у навчанні. Саме екскурсії та дослідження надають широкі можливості для реалізації діяльнісного підходу через безпосередню практичну взаємодію учнів з реальними природними чи суспільними об'єктами, формування досвіду самостійної пізнавальної та дослідницької діяльності.

Дидактичні принципи організації екскурсій та польових досліджень. З позицій дидактики, використання екскурсій і досліджень у навчальному процесі має ґрунтуватися на таких принципах:

- принцип науковості – забезпечення достовірності та наукової коректності інформації, що надається під час екскурсій чи досліджень;
- принцип наочності – можливість безпосереднього спостереження природних чи суспільних об'єктів та явищ під час польових занять;
- принцип свідомості й активності – активна роль та зацікавлена участь школярів в екскурсійно-дослідницькій діяльності.

Поряд із дотриманням загальних принципів дидактики, ефективне проведення екскурсій і досліджень вимагає врахування низки психолого-педагогічних чинників [34; 35]:

- Доступність змісту та відповідність складності пізнавальним можливостям учнів конкретного віку (класу). Надмірне ускладнення знижує зацікавленість школярів.
- Оптимальна тривалість екскурсії чи дослідження з урахуванням вікових особливостей. Наприклад, для 5-7 класів доцільно обмежитись 1-2 академічними годинами, в той час як учні старших класів можуть брати участь у таких заходах тривалістю 3-4 години.

Водночас реалізація освітніх завдань, екскурсії та дослідження відіграють важливу роль у вихованні відповідального та дбайливого ставлення до природи, оточуючого середовища, формування екологічної культури учнів.

Безпосередній контакт з об'єктами природи сприяє розвитку ціннісних орієнтацій школярів у ставленні до навколишнього світу [25].

Таким чином, екскурсії та польові дослідження сприяють розвитку цілісного розуміння світу, що є основою географічної освіти. Ці методи надають учням можливість бачити зв'язки між різними географічними явищами та процесами у реальному житті, поглиблюючи їх розуміння та цінність навчання географії. Такий досвід зміцнює інтерес до предмету, сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання та розвиває відповідальне ставлення до навколишнього середовища. Враховуючи це, екскурсії та польові дослідження варто вважати необхідним елементом сучасної географічної освіти.

1.3. Сучасні методи та підходи до організації та проведення екскурсій та польових досліджень в процесі навчання географії

Сучасний світ вимагає інноваційних підходів у всіх сферах освіти, включаючи географію. Особливе значення набувають методи організації та проведення екскурсій та польових досліджень, які виходять за рамки традиційних уроків та забезпечують глибше розуміння навчального матеріалу. Використання інтерактивних та практичних методів навчання здатне розширити знання учнів та стимулювати їх дослідницьку активність. Важливим є вибір правильних методів та форматів, які були б найбільш ефективними для досягнення освітніх цілей та задоволення інтересів учнів.

Процес навчання географії в межах законодавства у сфері освіти: Законів України «Про освіту» [45], «Про повну загальну середню освіту» [46], Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року [47], програмних засад розроблено відповідно до вимог «Нової української школи» та Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти [18] з урахуванням загально навчальних, вікових та психологічних особливостей школярів, а методи та прийоми роботи з учнями спрямовані на формування

загальної відповідальності громадянської, за свої власні дії, працьовитості, толерантності, екологічної свідомості тощо.

У контексті реформування шкільної географічної освіти та переходу до компетентнісного навчання, особливо актуальним стає впровадження інноваційних форм і методів викладання предмета. Одним з перспективних напрямів оновлення методики географії є зміна підходів до організації та проведення екскурсій та польових досліджень. Адже саме ці методи навчання в найбільшій мірі реалізують діяльнісний підхід, забезпечуючи безпосередню практичну взаємодію учнів з об'єктами природного та суспільного середовища. Культурологічна компетентність в програмах з географії визначається як «уміння застосовувати досягнення природничих наук і технологій, технічних засобів для втілення ідей; усвідомлення значення географічної науки як складника світової культури» [32; 33].

Провідну роль у навчальному процесі з географії поряд із засвоєнням знань учнями відіграє формування вмінь та навичок навчальної діяльності. Такі вміння й навички утворюються та функціонують на основі знань [23, с. 36]. Науковці (Л. Вішнікіна, А. Шуканова, О. Федій, С. Сарнавський, Д. Лико та інші) визначають ключові інноваційні підходи, які розширюють можливості та підвищують ефективність екскурсій та польових спостережень в навчальному процесі [22; 12; 29]:

1. Одним з перспективних напрямів осучаснення методики шкільної географії є інтеграція цифрових технологій в екскурсійну та дослідницьку практику учнів. Зокрема, доцільно використовувати мобільні і веб-додатки, які дозволяють отримувати детальну інформацію про природні та суспільні об'єкти, взаємодіяти з інтерактивними картами місцевості, створення QR-кодів із посиланнями на додаткові мультимедійні матеріали до теми екскурсії.

2. Ефективним способом застосування результатів екскурсій та досліджень є залучення учнів до проєктної роботи дослідницького, природоохоронного чи краєзнавчо-пошукового спрямування. Наприклад, на основі власних польових спостережень школярі можуть розробляти туристичні

маршрути рідним краєм, моделі раціонального природокористування, проекти збереження екосистем тощо.

3. Інтеграція географії з предметами природничо-математичного циклу на основі дослідницької практики учнів під час польових занять. Останнім часом набуває поширення концепція STEM-освіти, яка передбачає тісний міждисциплінарний зв'язок між предметами галузей природничих наук, технологій, інженерії та математики. Інтеграція географії з іншими природничими дисциплінами може ефективно здійснюватися саме на основі спільних польових досліджень та практикумів учнів. Наприклад, під час вимірювання параметрів атмосфери чи ґрунту доцільно залучати методи хімічного аналізу, фізичних вимірювань, математичної обробки даних. Комплексні дослідження потребують синтезу географічних, біологічних, фізико-хімічних підходів та методів аналізу [9, с. 67-68].

Шляхом інтеграції, STEAM-освіта забезпечує глибоке розуміння та застосування знань, що значно відрізняється від традиційного сегментованого підходу до викладання окремих предметів. Отже, STEAM-освіта не просто готує здобувачів освіти до вирішення складних завдань, але й сприяє формуванню комплексного бачення світу, в якому взаємопов'язаність різних сфер знання є ключем до інновацій та творчого прогресу [39; 30, с. 127-128]. Це не тільки збільшує розуміння самого предмету, але й дає можливості до покращення якості його використання, ремонту, а також до розширення його функціональності та індивідуального оздоблення [16, с. 16].

Також використання ІКТ в освітніх процесах дозволяє ефективно вирішувати цілий *ряд дидактичних завдань навчання*: формувати стійку мотивацію; залучати до роботи усіх здобувачів освіти; забезпечити навчальний процес новими, сучасними матеріалами; залучати учнів до самостійної роботи; забезпечувати миттєвий зворотний зв'язок; підвищувати ефективність освітнього процесу [48].

Я. Коменський відзначав: «Якщо навчання дається дитині важко, то в цьому передусім винні методи, якими її навчають» [50, с. 273]. Використання

інтегрованих методів навчальної діяльності сприяє розвитку стилів наукового мислення, дає можливість широкого використання когнітивних методів [38].

За Т. Мартинюк: «Географія – це наука, що займає важливе місце в плеяді інших наук, і як все в державі, вона зазнає значних змін та оновлень. Процес пізнання географії розвивається за формулою: від живого бачення – до абстрактного мислення, а від нього – до практики, ця наука жива та предметна. Переконаємося, що діти вчаться з того, чим вони живуть, а тому необхідно дати своєму учневі можливість жити, творити, приймати рішення, діяти вже сьогодні, а не в майбутньому. Ми виховуємо господаря власного життя й суспільства» [9, с. 85]. Тому проведення екскурсій та польових досліджень з учнями сприяє предметному використанню знань у навчанні та у повсякденному житті.

Л. Вишнікіна відзначає, що ключ до впровадження компетентнісного підходу у викладанні географії полягає у використанні завдань, які орієнтовані на розвиток компетентностей (КОЗ). Такі завдання відрізняються від традиційних, вимагаючи залучення набутих знань з географії для їх розв'язання. Основні характеристики цих завдань включають:

- необхідність мотивованого підходу до виконання;
- формулювання умов завдання у вигляді сценарію, ситуації або проблеми;
- представлення географічної інформації у різних формах;
- явні або непрямі вказівки на сфери застосування результатів розв'язання завдання [40; 11, с. 17-18].

Отже, сучасні методи та підходи до організації екскурсій та польових досліджень є ключовими для створення ефективного та захоплюючого навчального досвіду з географії. Вони допомагають стимулювати інтерес та критичне мислення учнів, роблять навчання більш актуальним та практичним. Ці методи не тільки сприяють кращому засвоєнню географічних знань, але й розвивають навички, необхідні для розуміння складних глобальних процесів та явищ.

РОЗДІЛ 2

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

2.1. Планування та організація екскурсій і польових досліджень у шкільному курсі географії

Ефективне планування та організація екскурсій та польових досліджень у шкільному курсі географії є критично важливим для досягнення максимального освітнього ефекту. Особлива увага повинна бути приділена детальному аналізу навчальних цілей, визначенню ключових змістових компонентів та вибору оптимальних місць для відвідування. Планування екскурсій та польових досліджень вимагає інтеграції різноманітних аспектів: від логістики до методів навчання та оцінювання результатів. Такий підхід дозволяє не тільки забезпечити безпечні та ефективні умови для навчання, але й створити стимулююче середовище для розвитку дослідницьких навичок учнів.

Ефективне використання екскурсій та польових досліджень в навчальному процесі з географії вимагає ретельного планування та організації цих форм роботи [14]:

- Передусім, вчитель має чітко визначити мету та завдання конкретної екскурсії чи польового заняття - які пізнавальні, розвивальні чи виховні ефекти передбачається досягти. Відповідно формулюються очікувані результати навчання учнів.
- Надзвичайно важливим є відбір змісту екскурсій та тематики досліджень – він має чітко узгоджуватися з навчальною програмою з географії певного класу, доповнювати та поглиблювати знання, отримані на уроках.
- Потребує уваги й питання забезпечення безпеки та комфортних умов під час проведення позакласних заходів.
- Особливо це стосується тривалих виїзних екскурсій чи польових практик.

- Формування безпечної поведінки в навколишньому середовищі і в екстремальних (надзвичайних) ситуаціях (під час навчальних екскурсій і польових досліджень)

Позашкільне навчання. Екскурсія являє собою унікальну форму навчальної діяльності, яка може проводитися як поза класною кімнатою, для безпосереднього сприйняття і спостереження учнями об'єктів та явищ, пов'язаних із навчальним матеріалом, так і в умовах аудиторного навчання. Щоб екскурсія була ефективною, вона має бути ретельно організована та правильно спланована методично.

Процес організації екскурсій за межами класу можна розділити на три етапи:

1. Підготовка та проведення екскурсії на місці.
2. Підсумкова частина екскурсії, її документування.
3. Використання матеріалів, отриманих під час екскурсії, на наступних уроках [26, с. 27-29]:

У процесі підготовки вчитель має чітко визначити цілі екскурсії (навчальні, розвиваючі, виховні), обсяг та зміст матеріалу, який буде опрацьовуватись, а також ознайомитись із місцем її проведення. Важливо визначити маршрут, місця для зупинок, об'єкти для спостережень і практичних завдань, а також визначити оптимальні точки для спостереження обраних об'єктів. Екскурсія зазвичай розпочинається з вступної бесіди, де оголошується тема і ціль екскурсії, а також уточнюється рівень знань учнів з даної теми [26].

На уроках під час екскурсійних занять використовуються такі методи: демонстрація об'єктів екскурсії, виклад вчителем, ведення коротких записів учнями (якщо це можливо) під час розповіді і спостережень, а також самостійна діяльність учнів, така як фенологічні та метеорологічні спостереження, збір матеріалів, екологічні ігри. Учні можуть збирати опале листя, шишки, частини плодів, шматки кори мертвих дерев, викопувати бур'яни для гербарію, а також збирати частини рослин, пошкоджені шкідниками. Важливим є колективне обговорення та узагальнення результатів роботи, перевірка їх правильності.

Результати екскурсій можуть бути представлені у вигляді творчих звітів, альбомів, нотаток та досліджень, колекцій, малюнків, творів, оповідань тощо. [26, с. 27-29].

На сьогодні в умовах *впровадження дистанційної та змішаної форм навчання* екскурсій та польові дослідження поступово переходять у формат віртуальних екскурсій та ознайомлення школярів з методами ведення польових досліджень. Однак у змішаній формі навчання такі дослідження частково проводять на природі та у краєзнавчих розвідках [59].

Оскільки географія є живою і предметною наукою, для її пізнання необхідно мати повноцінну практичну базу, для досліджень рельєфу, або для вивчення атмосферних явищ; адміністративних структур, або соціально-економічного розвитку регіонів; для роботи з картами, атласами, схемами; для вивчення абстрактних географічних понять і моделей; аналізу і прогнозування глобальних процесів тощо.

Вивчаючи цей предмет у школі, діти зможуть опанувати майбутні компетентності; навчитися мислити творчо та екологічно; досліджувати проблеми; працювати в команді; приймати спільні рішення та брати відповідальність за національний та глобальний розвиток. Тому створення спеціальних кабінетів у школах створює умови для організації навчального процесу таким чином, щоб у ньому було оптимально збалансовано практичну та теоретичну сторони вивчення географії.

Географічний майданчик, як засіб навчання, забезпечує кращу реалізацію міждисциплінарних дослідницьких проєктів і є основою для проведення всіх природничо-наукових польових і освітніх заходів. Такі дослідницькі території є важливими компонентами еколого-розвивального середовища. Тут діти вчаться користуватися метеорологічними приладами, методами спостережень і обробки результатів. Географічний майданчик повинен забезпечувати всі умови для спостереження за погодою, сезонними явищами, мікрокліматом на території школи, проведення практичних занять з топографії. З цією метою його оснащують [59; 54]:

1. Цифровою метеостанцією.
2. Опадоміром.
3. Ґрунтовим щупом-термометром.
4. Екліметром.
5. Румбічним кільцем.
6. Гномоном.
7. Снігомірною рейкою.
8. Сонячним годинником.
9. Компасом.
10. Рулеткою та іншим обладнанням.

Таким чином, географічний майданчик зі спеціальним метеорологічним обладнанням та приладами з інших природничих кабінетів можна перетворити на живу лабораторію просто неба, яка є не лише логічним елементом кабінету географії, але й невід’ємною частиною школи загалом, тобто широким освітньо-дослідницьким комплексом у кількох галузях.

Географія добре підходить для використання електронних інструментів для навчання у визначенні їх, як обладнання для освітнього простору шкільних кабінетів. В Законі України «Про Освіту», Державних стандартах початкової та базової і повної загальної освіти та «Концепції Нової Української Школи» [45; 47] зазначено цифрову компетентність, як одну з основних при вивченні всіх навчальних предметів. На сьогоднішній день ми чітко спостерігаємо, що наша держава впевнено прямує у напрямку модернізації, цифровізації та інформатизації освіти.

Отже, середовище електронного навчання (*E-Learning*) – є особливо цінним для відбиття та представлення складної візуальної інформації [59], оскільки електронне навчання забезпечує «винятково візуальне робоче середовище», яке може підтримати інтерес учнів до навчання і підвищувати мотивацію. Так електронні інструменти, які допомагають географічно візуалізувати інформацію, можуть містити анімацію для дослідження та пояснення складних динамічних концепцій, або подій, разом із

картографічними та ГІС-технологіями, для допомоги у спостереженні закономірностей та процесів, забезпечуючи віртуальні екскурсії та подорожі. Таким чином віртуальні екскурсії дозволяють демонструвати:

- динамічний комп'ютерний анімаційний шлях за потрібним маршрутом;
- відеозапис різноманітних місць для відвідування;
- динамічний графік кількісної інформації;
- анотацію зображення для географічних об'єктів;
- можливість для узагальнення та формулювання цілі, завдання, доступу до необхідних матеріалів, джерел та ресурсів;
- доступ до матеріально-технічної інформації та інструкцій [59].

До вищезазначеного додається широкий спектр стратегій у класі, кожне з яких можна адаптувати за допомогою цифрових технологій, наприклад *Piktochart* [62]. Отже, цифровими технологіями в навчанні в кабінеті географії можуть бути: *i-Pads*, ноутбуки та/або пристрої *Android*, *Google Earth* [57], *National Geographic* [61], *Teacher Tube* [64], *Socrative* [63] тощо. Цифрові технології можуть використовуватися як ключові інструменти для внутрішнього і зовнішнього оцінювання, а також електронне навчання (*E-Learning*) загалом може впроваджуються в усі аспекти навчальної діяльності, в тому числі і в кабінеті географії.

Проте багато педагогів організовують роботу зі своїми учнями на основі цифрових платформ, наданих навчальними закладами та з популярними месенджерами [5, с.16]. Слід зазначити, що сучасні педагоги все частіше використовують комп'ютерні навчальні програми, електронні підручники та посібники, інтернет-ресурси, засоби змішаного навчання, різноманітні електронні освітні ресурси, хмарні технології, враховуючи психологічні особливості учнів. Засоби гейміфікації та симуляції, доповненої та віртуальної реальності, хоча й користуються меншою популярністю через обмежений методичний супровід, також знаходять застосування в освітньому процесі [8].

Вони стверджують, що у навчанні потрібно використовувати те, що цікавить теперішнє покоління здобувачів освіти. Зокрема, особливої уваги

заслуговує екосистема *Go-Lab*, яка сьогодні налічує найбільшу колекцію віддалених віртуальних лабораторій, освітніх додатків, понад тисячу дослідницьких навчальних середовищ (*Inquiry Learning Space - ILS*) для інноваційного викладання в класі, змішаного та дистанційного навчання [8].

Сучасні освітні установи активно впроваджують новітні мультимедійні засоби навчання. Недавно Інститут модернізації змісту освіти зробив значний крок у цьому напрямку, давши позитивну оцінку використанню інтерактивних дисплеїв у навчальних закладах. Вони визнали, що весь спектр інтерактивних панелей відповідає педагогічним стандартам і рекомендували їх для застосування в освітніх процесах [19].

Отже, планування та організація екскурсій та польових досліджень у навчанні географії є комплексним завданням, що вимагає чіткої координації, гнучкості та креативності з боку вчителя. Використання ретельно спланованих екскурсій та польових досліджень може значно збагатити навчальний досвід, зробивши географію більш живою, цікавою та реальною для учнів. Це не тільки сприяє глибокому засвоєнню знань, але й розвиває навички критичного мислення та дослідницької роботи, які є необхідними для розуміння сучасного світу.

2.2. Методологія проведення екскурсій та польових досліджень з учнями загальноосвітніх закладів

Екскурсії та польові дослідження є важливою складовою сучасного навчального процесу, особливо у викладанні природничих наук, зокрема географії. Вихід учнів за межі класної кімнати у природне або соціокультурне середовище дозволяє їм безпосередньо взаємодіяти з об'єктами вивчення, проводити спостереження та вимірювання, занурюватися в автентичний локальний контекст. Це сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, розвитку дослідницьких навичок та врешті формуванню відповідального ставлення учнів до довкілля. Втім, проведення якісних та ефективних екскурсій та досліджень потребує ґрунтовної методичної підготовки з боку вчителя.

Екскурсії та польові дослідження відіграють важливу роль у формуванні предметних компетентностей учнів основної школи з географії відповідно до чинної навчальної програми. Безпосередня взаємодія об'єктами природного і соціального середовища під час таких заходів сприяє кращому розумінню причинно-наслідкових зв'язків у геосистемах на локальному рівні. Проте якісна організація екскурсій та досліджень вимагає від вчителя ґрунтовної фахової підготовки. Необхідно чітко визначити навчальні цілі, детально спланувати змістове наповнення заходів, узгодити їх тематику зі структурою шкільного курсу географії для відповідної освітньої ланки. Особливо ефективним є поєднання різних форм активної практичної діяльності учнів: екскурсії та краєзнавчі дослідження, віртуальні подорожі з елементами польових робіт тощо.

Отже, метою запропонованої методології є формування в учнів 8-го класу предметних компетентностей, визначених Державним стандартом базової і повної загальної освіти, а також Типовими освітніми програмами з географії, шляхом безпосередньої взаємодії з об'єктами дослідження під час екскурсій та польових практик.

Завданнями методології являються наступні:

- розширення та поглиблення знань учнів про природні і суспільні об'єкти та явища на локальному рівні;
- формування вмінь проводити спостереження, вимірювання, збір та аналіз географічних даних;
- виховання дбайливого ставлення до довкілля рідної місцевості.

Учасниками виступають учні 8 класу загальноосвітнього закладу.

Етапами проведення заходів передбачено:

1. Підготовчий (визначення мети, формулювання завдань, знайомство з районом досліджень, інструктаж з техніки безпеки).
2. Польовий (безпосередні спостереження, збір матеріалу, проведення вимірювань відповідно до маршруту).

3. Камеральний (систематизація зібраних матеріалів, їх аналіз та узагальнення).
4. Підсумковий (презентація результатів дослідження).

Тематика та зміст уроків та екскурсій узгоджується із навчальною програмою та відповідно базується на курсі прикладного підручника «Географія» для 8-го класу авторства В. Бойко, І. Дітчук, Л. Заставецької (2021) року видання, що доповнює та поглиблює теоретичні знання, здобуті на уроках даного курсу [6]. Запропонована комплексна методологія із використанням різних форм екскурсій та досліджень дає можливість оптимально поєднати теоретичне навчання на уроках географії з практичним пізнанням об'єктів вивчення в природних умовах або шляхом онлайн-взаємодії. Це реалізується у запропонованій авторській навчальній програмі з географії для 8-го класу, що впроваджується протягом навчального року та містить:

1. Комплекс з 3-х уроків за тематикою курсу, спрямованих на формування умінь проводити географічні спостереження та вимірювання, працювати з картографічними матеріалами і геоінформаційними системами, аналізувати природні й суспільні об'єкти та явища (теми: «Віртуальна подорож Україною», «Досліджуємо природу рідного краю», «Віртуальна екскурсія рідним краєм»).
2. Екскурсію у межах навчального дня для ознайомлення учнів з об'єктами вивчення в природних умовах безпосередньо після відповідних теоретичних уроків (парку або лісопарку).
3. Навчально-польову практику, протягом проведення програмних заходів на базі дитячого оздоровчого табору або туристичної бази.

У запропонованій навчальній програмі з географії для 8-го класу під час проведення екскурсій, польової практики та на відповідних уроках використовується наступне обладнання:

1. Прилади для проведення спостережень та вимірів параметрів довкілля: компас, барометр, термометр, гігрометр, анеометр, бінокль, що надає

змогу учням на практиці ознайомитися з методикою збору первинних даних про об'єкти вивчення.

2. Навігаційне обладнання: навігатор GPS, карти місцевості, що допомагає відпрацювати навички орієнтування, прокладання маршрутів.
3. Креслярське приладдя, польова мірна стрічка, яка застосовується для створення схем, ескізів, профілів, проведення вимірів відстаней та об'єктів.
4. Цифрові пристрої: фотоапарати, відеокамери, смартфони або планшети, які використовуються для фіксації досліджуваних об'єктів та результатів роботи.
5. Спеціалізоване програмне забезпечення: геоінформаційні системи, картографічні сервіси. Дають змогу проводити обробку даних, побудову картографічних моделей на основі зібраної під час досліджень інформації.

Використання в навчальному процесі різноманітного сучасного обладнання – від приладів для польових спостережень до навігаційних та цифрових пристроїв, дозволяє не лише ознайомити учнів з сучасними методами географічних досліджень, але й залучити їх до активної дослідницької діяльності на практиці. Це сприяє формуванню та розвитку в учнів широкого кола предметних компетентностей:

- уміння збирати, обробляти та аналізувати географічну інформацію з використанням сучасних приладів та технологій;
- здатність проводити географічні вимірювання та спостереження за довкіллям;
- вміння складати плани місцевості, створювати картографічні моделі на основі результатів досліджень;
- розуміння географічних аспектів природних і суспільних процесів на локальному рівні;
- відповідальне ставлення до навколишнього середовища своєї місцевості.

Впровадження розробленої програми екскурсій та польових досліджень у структуру навчального процесу з географії в основній школі дає можливість суттєво поглибити та розширити коло предметних компетентностей учнів. Зокрема, практична взаємодія з об'єктами вивчення у природних ландшафтах або шляхом онлайн-моделювання сприяє кращому осмисленню та засвоєнню теоретичного матеріалу з фізичної, соціально-економічної географії та геоecології на локальному регіональному рівнях. Поглиблюються вміння працювати з різноманітними джерелами геоданих, аналізувати їх, створювати власні інформаційні моделі. Такий підхід сприяє становленню географічного мислення, формуванню цілісної картини фізико-географічних та суспільних процесів у довкіллі рідної місцевості. У підсумку відбувається зміцнення предметної географічної компетентності як базису для подальшого поглибленого вивчення географії.

Тема: «Віртуальна подорож Україною»

Мета:

- поглибити знання учнів про особливості ландшафтів та природних зон України;
- розвивати вміння працювати з географічними картами;
- виховувати любов до рідної землі.

Обладнання: персональний комп'ютер вчителя, мультимедійний проєктор, презентація «Ландшафти України», інтерактивний онлайн-атлас України, роздруковані контурні карти України (по одній на парту).

Хід уроку:

1. Організаційний момент: повідомлення теми, мети уроку.
2. Вступна частина: демонстрація презентації про розмаїття ландшафтів України, обговорення побаченого.
3. Основна частина: клас ділиться на 4 групи. Кожна група «подорожує» однією з природних зон України (лісостеп, степ, Карпати, Кримські гори), використовуючи онлайн-атлас. На контурних картах учні позначають особливості клімату, ґрунтів, рослинності, тварин своєї зони.

4. Презентація результатів роботи груп.
5. Підсумкова частина: гра «Впізнай місцевість за описом» (інтерактивна або усна).
6. Рефлексія: підбиття підсумків, оголошення оцінювання.

Даний урок спрямований на поглиблене вивчення учнями різноманіття ландшафтів рідного краю та формування цілісних уявлень про закономірності їх поширення на території країни. За допомогою мультимедійних засобів та онлайн-картографічних ресурсів створюються умови для активного засвоєння знань про природу різних регіонів – від лісостепу до Карпат та Кримських гір. Виконання практичних завдань (заповнення контурних карт, презентація результатів групової роботи) розвиває вміння аналізувати та узагальнювати тематичну інформацію. Формується цілісна картина природної різноманітності рідної землі, що сприяє еколого-патріотичному вихованню учнів.

Тема: «Досліджуємо природу рідного краю»

Мета:

- ознайомити учнів з типовими ландшафтами та природними об'єктами місцевості;
- сформувати навички польових географічних спостережень та досліджень;
- виховувати екологічну культуру та любов до рідної землі

Обладнання: польове спорядження (компас, рулетка, лупа, термометр, фотоапарат), папір, олівці, контурні карти місцевості.

Хід уроку:

1. Вступна частина (теоретична): ознайомлення з рельєфом та ландшафтними особливостями місцевості за допомогою карт та наочності.
2. Польове дослідження: маршрут місцевістю зі збором гербарію, описом ландшафту, проведенням спостережень та вимірювань (температура повітря, ґрунту, напрямок вітру тощо).

3. Камеральна обробка: систематизація зібраних матеріалів (гербарій, описи, фото), нанесення на контурну карту маршруту та точок спостережень.
4. Презентація результатів: створення мультимедійної презентації за підсумками дослідження (домашнє завдання).
5. Відеозвіт та фотовиставка: колаж та монтаж відеоролика про польове дослідження на основі відзнятих матеріалів.

Даний урок має на меті комплексне вивчення типових природних об'єктів рідної місцевості шляхом безпосереднього польового дослідження фізико-географічних та ландшафтних особливостей; формування в учнів навичок географічних спостережень, вимірювань, камеральної обробки та узагальнення зібраних даних; а також виховання екологічно свідомого ставлення до рідної природи. Передбачено використання польового спорядження, картографічних матеріалів, засобів фото і відео-фіксації для документування результатів обстеження природних об'єктів під час маршруту місцевістю. Структура уроку включає: теоретичну підготовку, безпосереднє польове обстеження території, камеральне опрацювання зібраного матеріалу, створення звітних мультимедійних презентацій з фото та відеоматеріалами. Такий комплексний підхід сприяє глибокому вивченню рідного краю, оволодінню методикою географічних досліджень, розвитку креативності та відповідального ставлення до природи регіону і власної діяльності.

Тема: «Віртуальна екскурсія рідним краєм»

Мета:

- ознайомити учнів з природними та історико-культурними об'єктами рідної місцевості;
- удосконалити навички роботи з цифровими картами та геоінформаційними системами;
- виховувати патріотизм та любов до рідного краю.

Обладнання та програмне забезпечення:

- комп'ютер, планшет або смартфон з доступом до мережі Інтернет;

- сервіс Google Earth, Google Maps або подібні;
- програма для відеоконференцій Zoom.

Хід (етапи) онлайн-екскурсії:

1. Вступне слово вчителя про природні та історико-культурні особливості рідного краю.
2. Віртуальна подорож цікавими локаціями з використанням сервісів Google Earth, Google Maps – демонстрація карт, супутникових знімків, панорамних фото.
3. Інтерактивна вікторина за підсумками екскурсії з використанням онлайн-сервісу Kahoot.
4. Рефлексія: підведення підсумків, обмін враженнями учнів від побаченого під час віртуальної подорожі.

Даний онлайн-захід передбачає комплексне ознайомлення учнів з природними та історико-культурними об'єктами рідного краю за допомогою сучасних засобів віртуальної візуалізації геоданих. Метою є формування цілісних уявлень про особливості довкілля на основі опрацювання інтерактивних карт та супутникових знімків місцевості; удосконалення навичок роботи з геоінформаційними сервісами; виховання патріотичного ставлення до рідного краю. Передбачено використання цифрових пристроїв та програмного забезпечення для візуалізації території та проведення вікторини. Структура онлайн-екскурсії: вступне слово, віртуальна подорож локаціями за допомогою інтерактивних карт, узагальнююча вікторина, підбиття підсумків та рефлексія. Такий цифровий формат ознайомлення з рідним краєм посилює мотивацію учнів, сприяє кращому засвоєнню матеріалу на основі яскравих візуальних вражень.

Таким чином, використання різноманітних форм екскурсійної та дослідницької діяльності (реальних та віртуальних) надає широкі можливості для активізації навчального процесу з географії, посилення його практичної, діяльнісної складової. Залучення учнів до безпосередньої взаємодії з об'єктами

вивчення у природних або штучно створених умовах, проведення спостережень та вимірювань сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу, формуванню цілісної картини фізико-географічних та суспільних явищ і процесів на локальному рівні. Впровадження екскурсій, польових практик та віртуальних подорожей розширює можливості шкільної географічної освіти, підвищує її ефективність у досягненні предметних та ключових компетентностей.

Як висновок, екскурсійна та дослідницька діяльність учнів у процесі навчання географії потребує ретельного методичного супроводу з боку педагога, який має чітко визначити навчальну мету таких заходів, спланувати їх змістове наповнення відповідно до програми, забезпечити оптимальний баланс між теоретичним та практичним компонентами. Від професіоналізму вчителя залежить здатність якісно поєднати різні форми активного пізнання учнями навколишньої дійсності: від шкільних екскурсій до віртуальних подорожей, польових практик та краєзнавчих досліджень, у єдиний освітній процес. Саме комплексне, системне застосування активних методів навчання дає змогу максимально розвинути географічну компетентність та світогляд учнівської молоді.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЕКСКУРСІЙ ТА ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ З ГЕОГРАФІЇ

3.1. Вивчення особливостей використання та ролі екскурсій та польових досліджень у навчанні географії учнів в середній школі

Аналізуючи сучасні педагогічні та географічні тенденції, можна визначити, що екскурсії та польові дослідження займають ключове місце в освітньому процесі. Це дозволяє учням не тільки отримати глибоке розуміння географічних процесів і явищ, але й розвиває навички критичного мислення, спостережливості та самостійності.

Метою експериментального дослідження було вивчення особливостей та ролі екскурсій і польових досліджень у формуванні географічних знань та вмінь учнів середньої школи. Експериментальне дослідження проводилося на основі розробленої методики діагностування та методики формувальної роботи, що включала аналіз та оцінку ефективності проведення екскурсій та польових досліджень в курсі географії у таких видів навчальної діяльності, як позашкільна, урочна та дистанційна.

Експеримент було розділено на три етапи:

Констатувальний етап, який передбачав оцінку початкового рівня знань і навичок учнів з географії, а також їхнього ставлення до екскурсій та польових досліджень як навчальної діяльності.

Формувальний етап включав безпосереднє проведення екскурсій та польових досліджень, використовуючи спеціально розроблені програми та методики, що були адаптовані до вікових особливостей учнів і завдань формувальної роботи. Цей етап був спрямований на розвиток практичних навичок учнів, здатності самостійно аналізувати і досліджувати географічні об'єкти, а також формування навичок критичного мислення і творчого підходу до навчання.

Контрольний етап полягав у оцінці змін у рівні знань і навичок учнів, їх ставлення до екскурсій та польових досліджень після завершення експериментальної роботи. Було проведено порівняльний аналіз результатів до і після експерименту, що дозволило виявити ефективність застосування польових методів у навчанні географії.

На констатувальному етапі педагогічного експерименту за результатами експерименту планувалося виявити якісні зміни в рівні знань та вмінь учнів з географії: підвищення їх розуміння практичного застосування географічних знань, мотивації до подальшого вивчення предмету, ставлення учнів до проведення екскурсій та польових досліджень, рівень сформованості дослідницьких умінь. Вибір цих критеріїв полягає також у тому, що такі показники піддаються зручному та доступному виявленню в умовах шкільного навчання (таблиця 3.1).

Таблиця 3.1

Основні критерії визначені для школярів

Критерії	Показники
Когнітивний	Рівень знань учнів про основи екскурсійної та дослідницької діяльності: 1. Обізнаність з видами та формами екскурсій і досліджень. 2. Знання етапів підготовки та проведення екскурсій і досліджень.
Мотиваційний	Рівень мотивації та зацікавленості учнів у проведенні екскурсій і досліджень: 1. Бажання брати участь в екскурсіях і дослідженнях; 2. Зацікавленість у отриманні нових знань та досвіду.
Діяльнісний	Рівень сформованості дослідницьких умінь учнів: 1. Уміння формулювати мету дослідження; 2. Уміння планувати дослідницьку роботу; 3. Уміння збирати та обробляти інформацію під час досліджень.

Під час діагностичних заходів *враховувалися*: прояви активності при виконанні завдань, потреба у допомозі зі сторони вчителя, наявність та загальна

кількість і якість помилок та загальний час, який був витрачений на виконання завдань.

База та вибірка дослідження. В проведенні дослідно-експериментальної роботи брали участь 30 учнів 1-11 класів: 15 учнів експериментальної групи, з якими проводилася робота за експериментальною методикою та 15 учнів контрольної групи, з якими така робота не проводилася.

Робота проводилася в групах.

Для вирішення поставлених завдань дослідження використовувалися *методи емпіричного дослідження*: спостереження, педагогічний експеримент; методи бесіди з дітьми; методи оцінки рівнів сформованості визначених критеріїв. Проведення діагностики визначених показників зумовило застосування наступних методик діагностування:

Методика №1. Визначення рівня знань та розуміння основ екскурсійної та дослідницької діяльності.

Мета: виявити рівень знань учнів про види і форми екскурсій та досліджень, етапи їх підготовки та проведення.

Критерії, які перевіряємо: когнітивний (рівень знань учнів) та діяльнісний (рівень сформованості дослідницьких умінь).

Процедура діагностування:

1. Учням пропонується опрацювати теоретичний матеріал про види і форми екскурсій та досліджень, етапи їх організації.
2. Після опрацювання теоретичного матеріалу учні відповідають на запитання тесту:
 - Назвіть основні види екскурсій.
 - Опишіть етапи підготовки екскурсії.
 - Назвіть методи збору інформації під час польового дослідження.

Методика №2. Діагностика мотивації та інтересу учнів до екскурсійної та дослідницької діяльності.

Мета: визначити рівень мотивації та інтересу учнів до участі в екскурсіях і дослідженнях.

Критерій, який перевіряємо: мотиваційний (рівень мотивації та зацікавленості учнів).

Процедура діагностування:

1. Учням пропонується анкета для самооцінювання за твердженнями:

- Я із задоволенням ходжу на екскурсії.
- Під час екскурсій я дізнаюся багато цікавого.
- Екскурсії допомагають краще зрозуміти шкільний матеріал.
- Я хотів би частіше ходити на екскурсії під час уроків географії.
- Мені подобається проводити дослідження з географії.
- Під час досліджень я набуваю корисних умінь.
- Дослідження допомагають краще засвоїти матеріал з географії.
- Я охоче беру участь у конкурсах дослідницьких робіт з географії.
- Екскурсії та дослідження розширюють мій світогляд.
- Я раджу проводити більше екскурсій та досліджень на уроках географії.

2. Учні оцінюють рівень згоди з твердженнями за шкалою від 1 до 5.

3. За результатами робиться висновок про рівень мотивації:

Рівні мотивації: За підсумками опитування визначається середній бал оцінки рівня мотивації учнів.

Для визначення якісних характеристик цих показників була використана схема за рівнями когнітивного компонента оцінки, мотивації до навчання засобами екскурсій та польових досліджень та рівні сформованості дослідницьких умінь учнів у досліджуваній групі. Характеристики змісту показників за окремою методикою подані в таблиці 3.2.

Результати опитування учнів за методикою №1 Визначення рівня знань та розуміння основ екскурсійної та дослідницької діяльності учнів експериментальної та контрольної груп представлені в таблиці 3.3, на рис. 3.1 та в таблиці А.1 у Додатку А.

Таблиця 3.2

Значення показників за окремою обраною методикою

Рівні	Методика №1 (бали)	Зміст показників	Методика №2 (середній бал)	Зміст показників
I рівень Високий	3 – 4	повні, докладні відповіді з прикладами. Учень демонструє глибоке розуміння теми та здатність застосувати знання на практиці	3 – 4	учень обирає переважно оцінки "4" та "5", що свідчить про стійкий інтерес до екскурсій і досліджень, розуміння їх користі для навчання.
II рівень Середній	2 – 2,9	неповні, поверхневі відповіді без деталізації. Учень розуміє основні аспекти теми, але має труднощі з застосуванням знань у практичних ситуаціях.	2 – 2,9	учень надає переважно оцінки "3", що вказує на епізодичний інтерес до екскурсій і досліджень без чіткого розуміння їх ролі у навчанні
III рівень Низький	1 – 1,9	відсутні або помилкові відповіді	1 – 1,9	учень обирає в основному оцінки "1-2", що свідчить про відсутність стійкого інтересу та мотивації до зазначених форм навчальної діяльності

За підсумками опитування учнів за методикою №1:

Експериментальна група: 3 учні показали високий рівень знань про види і форми екскурсій та досліджень, етапи їх підготовки та проведення, надавши повні та докладні відповіді; 9 учнів продемонстрували середній рівень,

надавши неповну та поверхневу інформацію без деталізації та прикладів; 3 учні показали низький рівень знань, надавши неповні або помилкові відповіді.

Таблиця 3.3

Порівняння результатів виконання завдань за методикою №1 учнів експериментальної та контрольної групи (n=30)

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість учасників	%	Кількість учасників	%
Високий	3	20%	6	40%
Середній	9	60%	7	47%
Низький	3	20%	2	13%

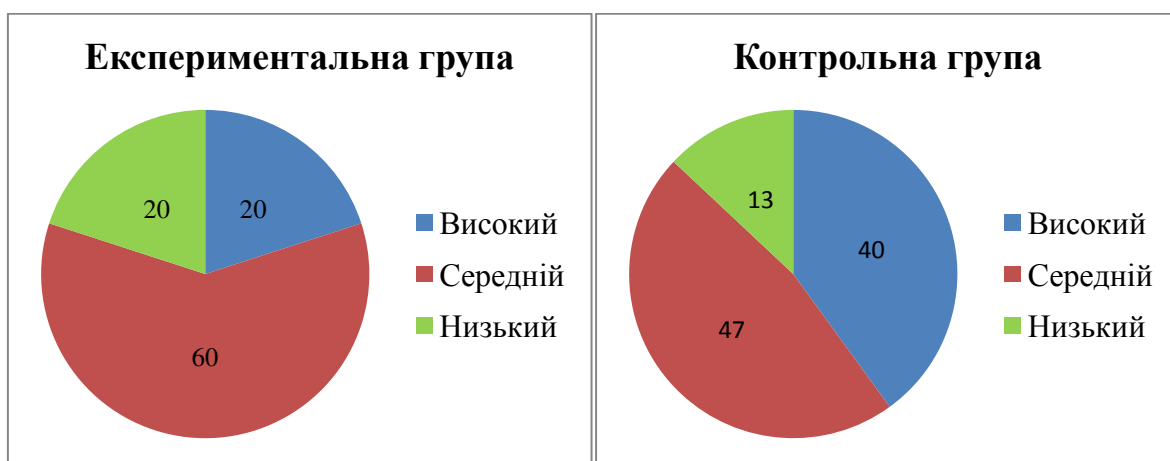

Рис. 3.1. Результати виконання завдань за методикою №1 (%)

Контрольна група: 6 учні мають високий рівень знань з теми діагностики; 7 учнів продемонстрували середній рівень обізнаності з питань екскурсій та досліджень; 2 учні показали низький рівень володіння необхідними знаннями.

Отже, результати діагностики дозволяють зрозуміти прогалини у знаннях окремих учнів та спланувати подальшу роботу для їх усунення й поглиблення розуміння основ екскурсійної та дослідницької діяльності.

Загальний середній показник експериментальної групи за методикою №1 складає 2,38 бала, а загальний середній показник контрольної групи 2,5, що не виходить за межі визначеного нами середнього значення показників за окремою методикою.

Результати опитування учнів за методикою №2 Діагностика мотивації та інтересу учнів до екскурсійної та дослідницької діяльності учнів представлені в таблиці 3.4, на рис. 3.2 та в таблиці А.1 у Додатку А.

Таблиця 3.4

Порівняння результатів виконання завдань за методикою №2 учнів експериментальної та контрольної групи (n=30)

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість учасників	%	Кількість учасників	%
Високий	4	27%	4	27%
Середній	9	60%	8	53%
Низький	2	13%	3	20%

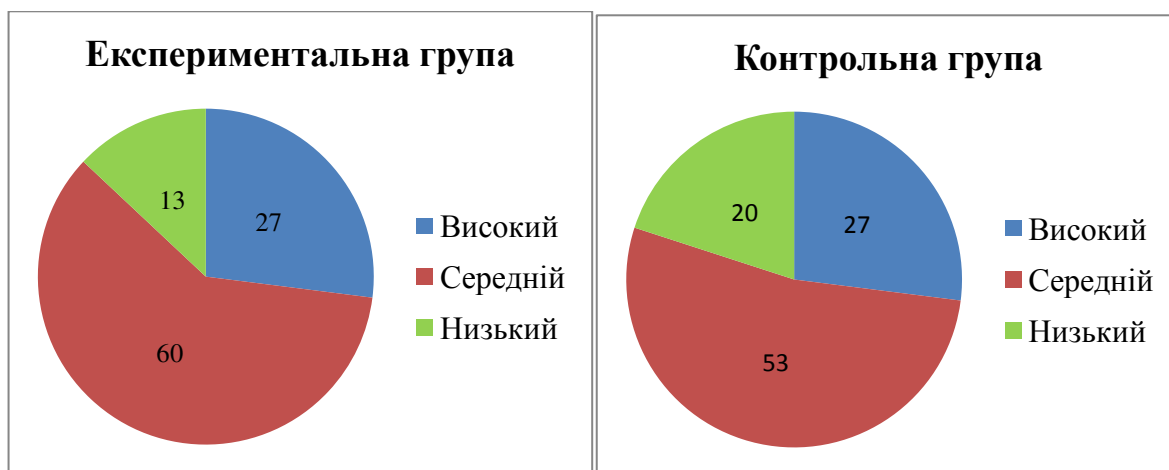

Рис. 3.2. Результати виконання завдань за методикою №2 (%)

За підсумками опитування учнів за методикою №1:

Експериментальна група: 4 учні мають високий рівень мотивації та стійкий інтерес до екскурсій і досліджень на уроках географії; 9 учнів виявили епізодичний інтерес до таких форм роботи, проте без чіткого розуміння їхньої ролі та користі; 2 учні продемонстрували низьку мотивацію та відсутність стійкого інтересу до екскурсій і досліджень на уроках географії.

Контрольна група: 4 учнів мають високу мотивацію та інтерес до екскурсій і досліджень; 8 учнів виявили нестійкий інтерес до таких форм діяльності на уроках географії; 3 учні продемонстрували низьку мотивацію та відсутність інтересу до подібних форм занять з предмета.

Таким чином, результати діагностики дозволяють виявити проблеми мотивації окремих учнів та скоригувати подальшу роботу для підвищення їхньої зацікавленості екскурсіями і дослідженнями на уроках географії.

Загальний середній показник експериментальної групи за методикою №2 складає 2,44 бала, а загальний середній показник контрольної групи 2,52, що не виходить за межі визначеного нами середнього значення показників за окремою методикою.

Порівняння загальних результатів експериментальної та контрольної груп після проведення формувальної роботи представлені в таблиці 3.5, на рис. 3.3. та в таблиці А.1 у Додатку А.

Таблиця 3.5

Порівняння загальних результатів експериментальної та контрольної груп після проведення експерименту за двома методиками (n=30)

Рівні	Експериментальна група		Контрольна група	
	Кількість учасників	%	Кількість учасників	%
Високий	5	33%	3	20%
Середній	8	53%	9	60%
Низький	2	13%	3	20%

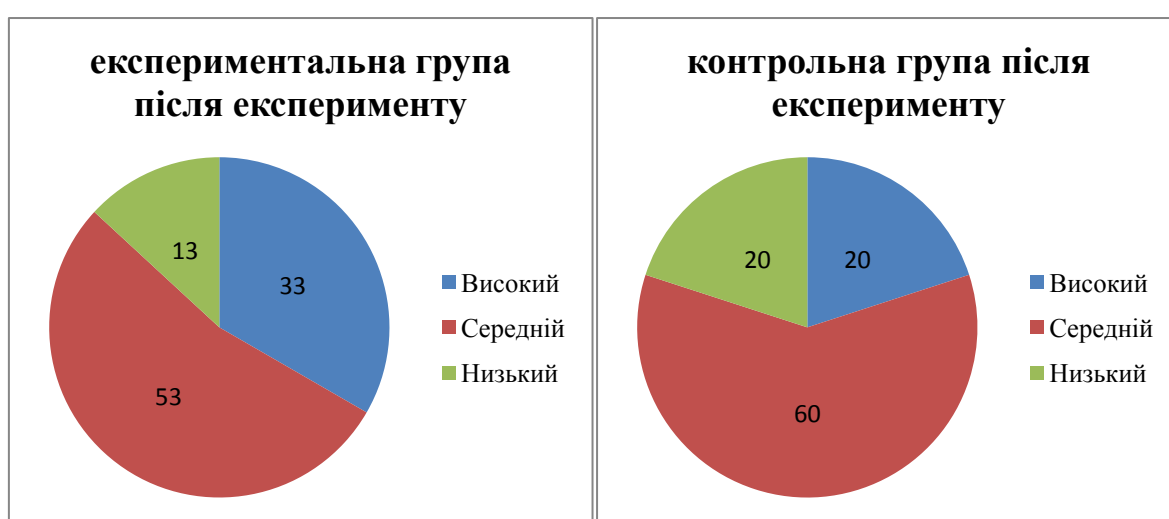

Рис. 3.3. Загальні результати експериментальної та контрольної груп (%)

За результатами порівняння узагальнених показників загально по групі експериментальної та контрольної груп за двома методиками:

Експериментальна група: Високий рівень продемонстрували 5 учнів (33%) – вони виявили стійку мотивацію, інтерес та глибокі знання з тем діагностування. Середній рівень показали 8 учнів (53%) – вони виявили нестійкий інтерес та епізодичні знання без глибокого розуміння. Низький рівень мали 2 учні (13%) – відсутність мотивації, інтересу та необхідних базових знань.

Контрольна група: Високий рівень продемонстрували 3 учні (20%) – стійка мотивація та глибокі знання. Середній рівень у 9 учнів (60%) – нестійка мотивація та поверхневі знання. Низький рівень у 3 учнів (20%) – відсутність мотивації та необхідних базових знань.

Отже, порівняльний аналіз дозволяє виявити загальну тенденцію та спланувати подальші кроки роботи з учнями обох груп.

Середні узагальнені показники кожної з груп за двома методиками складають у експериментальної групи 2,42, у контрольної 2,51.

Загальні показники контрольної групи на констатувальному етапі дещо вищі, ніж у експериментальної групи, але загалом вони не виходять за межі визначених нами середніх показників.

Отже, кількісний аналіз результатів діагностики учнів експериментальної та контрольної груп за двома методиками засвідчив, що переважна кількість дітей мають середній рівень мотивації та обізнаності в питаннях організації і проведення екскурсій та польових досліджень. Це вказує на те, що більшість учнів виявляють лише поверхневий, ситуативний інтерес до подібних форм роботи та не в повній мірі розуміють їх потенціал та роль у процесі навчання. Відповідно на формувальному етапі експерименту важливо спрямувати роботу на підвищення мотивації школярів до застосування екскурсій і досліджень у вивченні географії, а також на розширення та поглиблення їхніх знань з основ організації такої діяльності. Означені особливості підтверджують необхідність у застосуванні формувальної роботи з учасниками експериментальної групи за розробленою методикою проведення екскурсій та польових досліджень та

порівняння результатів обох груп на контрольному етапі дослідження з метою визначення ефективності застосування визначених засобів.

3.2. Аналіз ефективності екскурсій та польових досліджень у формуванні географічних знань та вмінь учнів

Після проведення формувального етапу дослідження за розробленою методикою проведення екскурсій та польових досліджень з учнями з вибірки дослідження проведено повторне діагностування та аналіз узагальнених отриманих показників експериментальної групи у порівнянні з показниками контрольної групи, з учасниками якої формувальна робота не проводилася.

Порівняння результатів виконання завдань за методикою №1 Визначення рівня знань та розуміння основ екскурсійної та дослідницької діяльності учнів експериментальної та контрольної груп до та після експерименту подані в таблиці 3.6 та на рис. 3.4, а також у таблиці 3.7 та на рис. 3.5 та в таблиці А.3 у Додатку А.

Порівняння результатів контрольного етапу в експериментальній групі до та після формувального етапу експерименту показує значущі позитивні зрушення за усіма рівнями.

Зокрема, кількість учнів з високим рівнем зросла на 26% (з 20% до 46%), що свідчить про ефективність формувальної роботи у напрямку розвитку стійкої мотивації та глибоких системних знань учнів в досліджуваній сфері.

Водночас, відсоток школярів із середнім рівнем знизився (з 60% до 46%), що може вказувати на необхідність подальшої роботи з учнями, які поки що демонструють лише поверхневий інтерес та фрагментарні знання в досліджуваній галузі.

Поряд з цим, вагомим позитивним моментом є суттєве скорочення кількості школярів з низьким рівнем (з 20% до 7%), що свідчить про поступове подолання проблеми відсутності мотивації та базових знань у окремих учнів.

Отже, результати контрольного етапу дослідження засвідчують ефективність проведеної роботи та необхідність її продовження з метою подальшого підвищення рівнів сформованості досліджуваних якостей в учнів.

Таблиця 3.6

Порівняння результатів виконання завдань за методикою №1 експериментальної групи учнів до та після експерименту (n=30)

Рівні	Експериментальна група до експерименту		Експериментальна група після експерименту	
	Кількість учасників	%	Кількість учасників	%
Високий	3	20%	7	46%
Середній	9	60%	7	46%
Низький	3	20%	1	7%

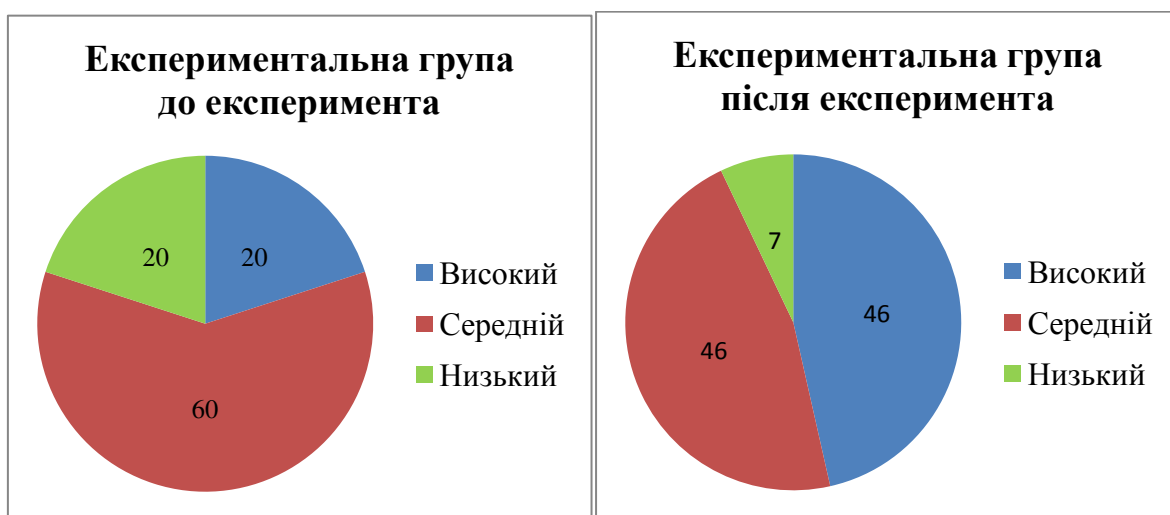

Рис. 3.4. Результати виконання завдань за методикою №1 після проведення експерименту (%)

Порівняння результатів виконання завдань за методикою №2 експериментальної групи учнів до та після експерименту представлено у таблиці 3.7, на рис. 3.5 та в таблиці А.3 у додатку А.

Таблиця 3.7

Порівняння результатів виконання завдань за методикою №2
експериментальної групи учнів до та після експерименту (n=15)

Рівні	Експериментальна група до експерименту		Експериментальна група після експерименту	
	Кількість учасників	%	Кількість учасників	%
Високий	4	27%	8	53%
Середній	9	60%	6	40%
Низький	2	13%	1	7%

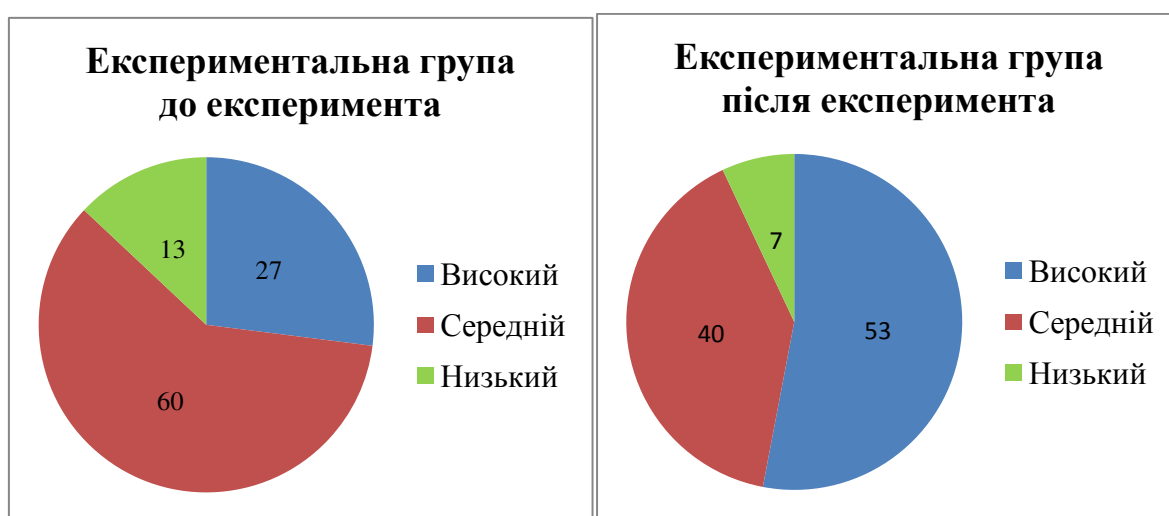

Рис. 3.5. Результати виконання завдань за методикою після проведення експерименту №2 (%)

Аналіз результатів повторної діагностики експериментальної групи за методикою №2 після формувального етапу експерименту:

Порівняння показників за мотиваційним критерієм до та після формувальної роботи демонструє позитивну динаміку за усіма рівнями.

Зокрема, значно збільшилась кількість учнів з високим рівнем мотивації – з 27% до 53%. Це свідчить, що більше половини учнів експериментальної групи виявляють стійкий інтерес та розуміння важливості екскурсій і досліджень після проведеної роботи.

Водночас, на 13% зменшилась кількість учнів із середнім рівнем мотивації, що може вказувати на поступовий перехід частини таких школярів

до високого рівня. Проте цей показник залишається досить високим (40%), тому потребує подальшої уваги.

Позитивним також є зниження кількості учнів з низьким рівнем мотивації з 13% до 7%, що свідчить про певні зрушення у роботі з незацікавленими школярами.

Отже, аналіз засвідчує ефективність проведеної роботи щодо підвищення мотивації учнів до застосування екскурсій і досліджень. Проте є необхідність продовження цієї роботи для охоплення учнів із середнім рівнем мотивації.

Порівняння загальних результатів експериментальної та контрольної груп після проведення формувальної роботи представлені в таблиці 3.7, на рис. 3.6. та в таблиці А.3 у Додатку А.

Таблиця 3.8

Порівняння загальних результатів експериментальної та контрольної груп після проведення експерименту за двома методиками (n=30)

Рівні	Експериментальна група після експерименту		Контрольна група	
	Кількість учасників	%	Кількість учасників	%
Високий	8	53%	3	20%
Середній	6	40%	10	67%
Низький	1	7%	2	13%

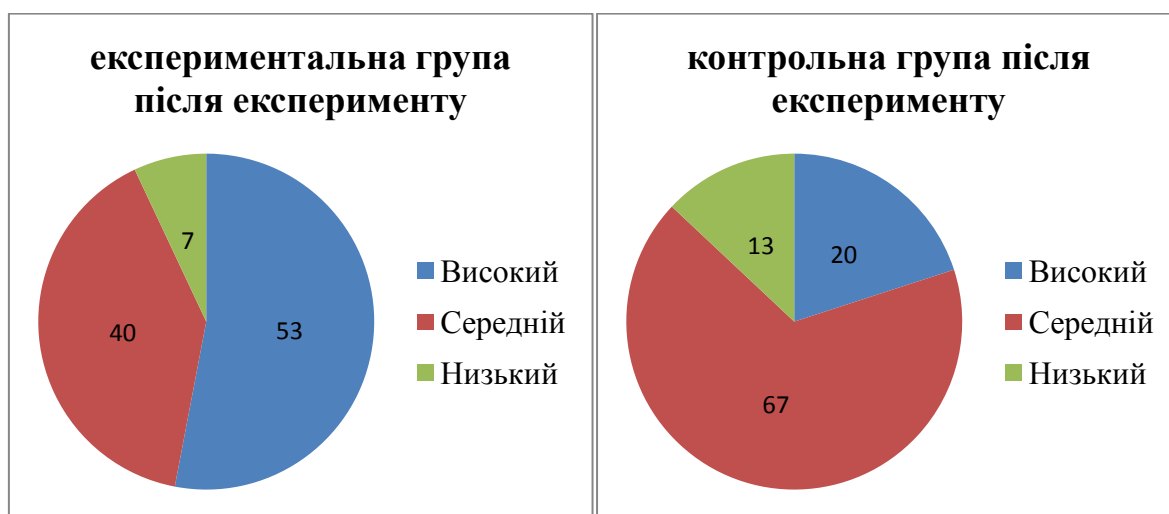

Рис. 3.6. Загальні результати експериментальної та контрольної груп після проведення експерименту (%)

За результатами порівняння узагальнених показників загально експериментальної та контрольної груп за двома методиками після проведення експериментальної роботи:

В експериментальній групі значно збільшилась кількість учнів з високим рівнем порівняно з контрольною групою – 53% проти 20% відповідно. Це вказує на ефективність цілеспрямованої формувальної роботи щодо розвитку стійкої мотивації та глибокого розуміння досліджуваної тематики.

В контрольній групі 67% учнів демонструють середній рівень проти 40% в експериментальній. Це свідчить про більш поверхневий інтерес та фрагментарні знання в учнів, не охоплених цілеспрямованою роботою.

Кількість учнів з низьким рівнем також дещо менша в експериментальній групі (7% проти 13%).

Отже, порівняльний аналіз підтверджує позитивний вплив цілеспрямованої формувальної роботи на розвиток досліджуваних якостей та необхідність її продовження.

Узагальнення щодо ефективності проведеної формувальної роботи на основі результатів контрольного етапу експерименту:

1. Порівняння результатів контрольних зрізів експериментальної групи до та після формувальної роботи демонструє позитивну динаміку за всіма критеріями та рівнями, що засвідчує ефективність обраних форм, методів і засобів.
2. Суттєво збільшилась кількість учнів з високим рівнем сформованості досліджуваних якостей в експериментальній групі, порівняно з контрольною. Це доводить, що цілеспрямована робота сприяє глибоким перетворенням у мотиваційній та когнітивній сферах особистості школярів.
3. В експериментальній групі зменшилась кількість учнів з низьким та середнім рівнями, що свідчить про поступовий рух дітей у бік вищих показників завдяки системній цілеспрямованій роботі.

Отже, проведене формувальне навчання виявило свою результативність та доцільність. Подальше впровадження обраних підходів дасть змогу охопити навчанням усіх учнів класу.

3.3. Методичні рекомендації вчителям щодо організаційних умов застосування засобів екскурсій та польових досліджень у навчанні географії

Сучасний процес навчання географії вимагає від вчителів не лише глибоких знань предмету, але й уміння застосовувати різноманітні форми та методи навчання, щоб забезпечити максимальну ефективність освітнього процесу. Однією з ключових складових сучасного географічного освіти є використання екскурсій та польових досліджень, які сприяють кращому засвоєнню теоретичних знань через практичний досвід. Важливо підкреслити, що ці заходи можуть бути організовані в різних форматах: офлайн (традиційні екскурсії та польові дослідження), онлайн (віртуальні екскурсії, онлайн-дослідження) та в змішаному форматі, що комбінує елементи обох підходів. Крім того, така діяльність може бути інтегрована не лише в урочні заняття, але й у позакласну роботу, що розширює можливості для поглиблення знань та розвитку навичок учнів.

Таким чином, як зазначають Н. Свір та В. Остроух: «XXI століття – це час високих комп'ютерних технологій. Сучасні школярі живуть у світі електронної культури. Змінюється і роль учителя – він повинен стати координатором інформаційного потоку, отже, має володіти сучасними методиками і новими освітніми технологіями, щоб спілкуватися однією мовою з учнем» [42, с. 73].

Організація дистанційних екскурсій та польових досліджень:

Створення віртуальних проектів: учні можуть створювати власні віртуальні проекти на тему географічних досліджень, використовуючи цифрові інструменти для збору, обробки та візуалізації даних.

Онлайн-екскурсії, вебінари, відео конференції щодо проведених досліджень та турів: використання платформ для відеоконференцій (Zoom,

Google Meet, Skype) для проведення онлайн-лекцій, дискусій, обговорення результатів польових досліджень.

Інтерактивні онлайн-вікторини та тести: застосування онлайн-платформ для створення інтерактивних вікторин та тестів, які дозволяють перевірити знання учнів та мотивувати їх до вивчення географії.

Застосування цифрових інструментів для дистанційного навчання географії:

Віртуальні екскурсії та 3D-тури: використання платформ, які пропонують віртуальні тури по географічних локаціях. Приклади платформ включають Google Earth, Google Street View, а також спеціалізовані сайти з віртуальними екскурсіями по музеях, національних парках та історичних місцях.

Онлайн-карти та географічні інформаційні системи (ГІС): використання онлайн-карт (наприклад, Google Maps, OpenStreetMap) для вивчення географічних об'єктів, ландшафтів, міських та сільських територій.

Мультимедійні презентації та інтерактивні завдання: створення мультимедійних презентацій з використанням зображень, відео, інтерактивних карт, які допомагають учням краще уявити та зрозуміти географічні процеси та явища.

GoogleArts&Culture. Платформа зумовлює віртуальний тур галереєю Всесвітнього музею, щоб учні ознайомилися з інформацією про твори мистецтва та створили власну віртуальну колекцію. Серед музеїв-партнерів платформи – зокрема Версаль та галерея Уффіці. На платформі буде представлено понад 30 віртуальних турів, 150 інтерактивних виставок і 300000 фотографій і відео.

Kahoot, Plickers, ClassMarker (<https://www.classmarker.com/>) – web сервіси, що дозволяють легко створювати, обмінюватися і грати у веселі навчальні ігри або вікторини під час уроку. Такий вид роботи сприяє формуванню пізнавального інтересу учнів, результати автоматично оцінюються і відбиваються в режимі реального часу.

Серія науково-цікавих програм Освіторія
(<https://osvitoria.media/experience/10-filmiv-za-yakymy-mozhna-vchyty-istoriyu-ukrayiny/>) розповідає про видатних діячів та історичні події України та світу. Завдяки віртуальним онлайн-екскурсіям діти можуть відвідувати дистанційно цікаві місця та розширювати свій світогляд: <https://osvitoria.media/news/8-virtualnyh-ekskursij-zooparkamy-svitovymy-pam-yatkamy-i-navit-marsom/>.

Завдання для учнів у дистанційному форматі:

1. Віртуальна екскурсія з завданням: організація віртуальної екскурсії з конкретним завданням, наприклад, складанням звіту, аналізом географічних об'єктів.
2. Аналіз географічних даних: Учні можуть працювати з реальними геоданими, отриманими з інтернету або спеціалізованих баз даних. Завдання може включати аналіз погодних умов, демографічних показників, економічних даних різних регіонів тощо.
3. Створення інтерактивних карт: Учні можуть використовувати інструменти онлайн-картографування для створення власних карт, які відображають певні географічні феномени або дані (наприклад, розподіл населення, кліматичні зони).
4. Відеопроєкти: Учні можуть створювати відеопрезентації або документальні фільми на тему географічних питань, використовуючи доступні онлайн-ресурси та мультимедійні інструменти.
5. Рекомендації щодо використання цифрових інструментів в процесі проведення екскурсій та польових досліджень.
6. Забезпечення доступу до ресурсів: Переконайтеся, що усі учні мають доступ до необхідних онлайн-ресурсів та інструментів. Це може включати навчання користуванню певними програмами або платформами.
7. Інтеграція з основним навчальним планом: Дистанційні екскурсії та дослідження повинні інтегруватися з основними темами та цілями курсу географії.

8. Використання змішаного навчання: необхідно комбінувати дистанційне навчання з традиційними методами. Це дозволяє учням отримати більш глибоке розуміння матеріалу.

9. Активне залучення учнів: задійте різні форми діяльності в межах екскурсійної форми навчання, щоб залучити учнів та забезпечити їх активну участь у навчальному процесі.

10. Обговорення та рефлексія: потрібно регулярно проводити з учнями обговорення онлайн чи офлайн щодо їх вражень від дистанційних екскурсій та досліджень, а також збирайте зворотній зв'язок для покращення майбутніх заходів.

11. Ігри у вивченні географії та організації екскурсій чи віртуальних турів країнами світу, музеями, видатними місцями також можуть бути як цікавими, так і корисними способами перевірки, як учні розуміють навчальний матеріал.

Метод «Коло ідей»

Метою цього метода є розв'язання серйозних спірних проблем та створення списку ідей із залученням всіх учнів до обговорення складного питання чи розв'язання проблеми, вмінь представляти позицію певної групи перед загальною аудиторією. Робота проводиться в групах. Кожна група створює власну програму, але перша група має представити нові ідеї з позицій школяра, а друга група з позиції науковця-географа, третя з позиції музейного працівника. Після того, як в учнів закінчився час для обговорення, кожна група проводить презентацію ідей, представляючи складений список ідей та зазначаючи основні аспекти проблеми, яку вона обговорювали.

Визначення на основі отриманих знань та матеріалів, які зібрані в процесі реальної чи віртуальної екскурсії поняття географічної спадщини та географічної специфіки регіону.

Кожна група створює свою програму та готує 5 запитань до інших груп, які мають висвітлювати результати отриманих знань в процесі проведення екскурсії та 5 пропозицій по покращенню набуття знань.

Перша група – поняття «географічної спадщини»: дати визначення та навести приклади окремих регіонів чи видатних місць, де були проведені екскурсії краєзнавчі чи в природі.

Друга група – географічна специфіка країни, цього регіону чи району: дати визначення поняттю та окреслити зв'язки населення і господарства на різних етапах історичного розвитку, знайти підтвердження за допомогою літературної спадщини конкретного обраного регіону.

Третя група – визначити окремі критерії, за якими відбувся розподіл країн на певні групи: природні, історичні, соціально-економічні та подати приклади літературних творів письменників, які є вихідцями з кожного конкретного регіону.

Після того, як учні вичерпали свій час для обговорення, кожна група представила аспект проблеми, яку вони обговорювали. Під час обговорення на дошці було складено список запропонованих ідей до покращення отримання знань на екскурсіях та ідеї щодо наступних походів на природу, в музей чи віртуального туру країнами світу та місцями рідного краю. Використання цієї технології дозволить уникнути ситуацій, коли перша група надала всю інформацію для розв'язання проблеми.

Таким чином, кожен учень буде залучений до обговорення проблеми, що сприяє розвитку креативного мислення, мовлення, вміння доводити свою думку. Це дозволяє свідомо і глибоко засвоїти матеріал та висловити свої міркування щодо покращення процесу засвоєння знань:

– *Які народні обряди та ритуали характерні для означеного регіону (усвідомлення поняття регіону як певної території, що характеризується цілісністю (група земель, штатів або держав))?*

– *Які народні свята є характерними та особливими для конкретного визначеного регіону, а які є загальними для більшості країн світу?*

– *Які народні танці, пісні та народні інструменти є характерними для означеного регіону?*

Така технологія дає широкі можливості для вчителів у форматі загального обговорення вивчати будь-які складні теми, одночасно виявляючи значні прогалини та недоліки засвоєння матеріалу учнями в ході уроку. Можливість проведення віртуальних турів, прогулянок по різних країнах, відвідування музеїв і національних парків дасть можливість учням розширити знання, зацікавитися предметом та спонукає до самостійного пошуку на цікавих серверах нових матеріалів для наступних занять, які є продовженням попередніх тем. Такий формат отримання нового матеріалу з предмета вивчення зацікавить дітей набагато швидше, ніж підручники.

Майже 100% шкіл в Україні комп'ютеризовані, а понад 90% учнів користуються Інтернетом як вдома, так і в школі. Дослідження Майкрософт «Інновації в освіті» робить висновок, що, попри всі труднощі та недоліки, технічна підготовка вчителів у використанні ІКТ зростає, і все більше вчителів набувають ІТ-навичок, які можна застосувати у навчальному процесі [3; 7].

В Інтернеті існує безліч вебсайтів і цифрових платформ. Деякі з них дозволяють вчителям створювати власні географічні заняття, які потім можна використовувати в класі (наприклад *Kahoot!*) [56]. Інші, такі як *World Geography Games* вже створили низку інтерактивних ігор із використанням карт і діаграм [65]. Ці інтерактивні сторінки з'являються на вебсайті під різними географічними заголовками та готові до використання одразу.

Розробка та виконання тестових завдань і географічних задач засобами інтерактивних карт, при цьому найпростішими завданнями є умовно «чисті» інтерактивні карти (берегові лінії, картографічні сітки, гідрографи) з правильно розміщеною геоінформацією, правильно підписаними назвами географічних об'єктів, проведеними лініями та прокладеними маршрутами. Дуже вдалий підхід, такий як *Situation Sketch*, полягає в тому, щоб перетворити будь-яке зображення на монохромне, щоб учні могли застосувати колір і виділити ключ або необхідну інформацію [23, с. 184].

Інтерактивні карти надають набагато вищі демонстраційні та функціональні можливості, ніж паперові карти. Довідкова інформація може

бути збагачена у формі таблиць, графіків, діаграм, глосаріїв, слайдів та анімації. Інтерактивна карта (у вигляді серії карт) відображає інформацію про карту. Його вміст упорядковано шарами, і можна керувати шарами різної тематичної інформації та вносити незначні зміни до змісту [9, с. 75].

Найбільш популярними та визнаними з таких картографічних сервісів є функціональні розробки Google Maps, Google Earth та NASA WorldWind, які містять інформацію про всю поверхню Землі, вона (інформація) належить до більшої частини загальної географічної інформації [2, с. 63].

Інтерактивна карта при вивченні географії в школі ефективно замінює серію настінних карт і підвищує якість останніх. Їх можна використовувати як для вивчення нового матеріалу, так і для повторення та перевірки знань, умінь і навичок учня. При цьому значно підвищується ефективність роботи вчителя. Вчителі можуть проводити групову роботу під час перевірки вивченого матеріалу за допомогою інтерактивних карт – одночасно впливаючи на сприйняття матеріалу багатьма учнями [24, с. 184].

Інтерактивна карта – це карта, що працює у двосторонньому режимі. Тобто учні можуть передавати та отримувати дані за допомогою певних функцій. Інтерактивні карти можна створювати незалежно за допомогою таких інструментів, як DataWrapper, MapStory, BatchGeo, MapInfo та ArcGIS. Google Maps, що дозволяє створювати загальні маршрути, визначати географічні координати та особливості рельєфу. Є можливість використовувати готові інтерактивні карти.

Наприклад в процесі проведення екскурсій у будь-якій формі організації навчання доречно використання інтерактивних технологій, які допоможуть організувати роботу з учнями на основі сучасних уявлень про структуру уроку та очікувані результати від навчання.

Основне завдання вчителя географії – навчити учнів збирати географічну інформацію для створення баз графічних та атрибутивних даних та проводити різноманітні види геоінформаційного аналізу даних. Тому вчителям Нової української школи недостатньо користуватися Інтернетом, комп'ютерним

пристроєм та навчати за допомогою ІКТ. Тепер вчитель зобов'язаний постійно розвивати та вдосконалювати свої інформаційно-комунікаційні можливості шляхом впровадження цифрових інструментів для освітньої діяльності [43].

Отже, ці методичні рекомендації допоможуть вчителям ефективно інтегрувати дистанційні екскурсії та польові дослідження в процес навчання географії, розширюючи можливості для практичного застосування знань та розвитку необхідних навичок у контексті сучасних реформ освітньої галузі в нашій країні.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено ефективність використання екскурсій і польових досліджень у навчанні географії учнів школи. Отримані результати дослідження засвідчили досягнення мети, вирішення поставлених завдань і стали підставою для формулювання наступних висновків.

1. На основі вивчення наукової літератури за темою роботи проаналізовано потенціал географії та особливості географічної освіти у формуванні компетентностей учнів. Встановлено, що програма з географії ґрунтується на принципах наукового підходу, послідовності та спадкоємності в освітньому процесі, з необхідністю інтеграції заснованої на взаємозв'язках між різними предметами, а також на гуманітаризації, гуманізації та диференціації навчальних матеріалів, враховуючи вікові особливості учнів. Оновлення методів викладання географії у школах вимагає перегляду системи роботи вчителя з учнями для створення ефективного географічного освітнього середовища, з акцентом на збільшення соціальної активності, розвитку творчих здібностей та виявлення потенціалу учнів. Також потрібно узагальнювати методичні підходи для стимулювання пізнавальної активності та формування наукового світогляду під час уроків географії.

2. Досліджено психолого-педагогічні аспекти застосування екскурсій та польових досліджень у навчальному процесі та виявлено, що екскурсії спрямовані на знаходження розв'язання різних проблем, які виникають в житті людини, стати джерелом культурологічної просвітницької роботи з учнями: відвідування музеїв, галерей, мистецьких заходів, театральних вистав тощо, в тому числі дистанційно за допомогою різноманітних цифрових засобів та платформ, які дають можливість відвідати будь-який культурний захід у різних країнах та містах по всьому світу. Психолого-педагогічне обґрунтування таких засобів навчання географії передбачає аналіз відповідності даних методів особливостям пізнавальної діяльності та розвитку учнів, а також реалізації

сучасних принципів дидактики, компетентнісного, культурологічного та діяльнісного підходів.

3. Вивчено сучасні підходи до організації екскурсійної та польових досліджень учнів у курсі географії та визначено, що у контексті реформування шкільної географічної освіти та переходу до компетентнісного навчання, особливо актуальним стає впровадження інноваційних форм і методів викладання предмета. Одним з перспективних напрямів оновлення методики географії є зміна підходів до організації та проведення екскурсій та польових досліджень. Одним з перспективних напрямів осучаснення методики шкільної географії є інтеграція цифрових технологій в екскурсійну та дослідницьку практику учнів. Зокрема, доцільно використовувати мобільні і веб-додатки, які дозволяють отримувати детальну інформацію про природні та суспільні об'єкти, взаємодіяти з інтерактивними картами місцевості, створення QR-кодів із посиланнями на додаткові мультимедійні матеріали до теми екскурсії.

4. Експериментально перевірено ефективність розробленої методики екскурсійно-дослідницької діяльності учнів у навчанні географії. У процесі дослідження було теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність використання екскурсій і польових досліджень для навчання географії учнів школи. Розроблено методику організації екскурсійно-дослідницької діяльності учнів, ключовими елементами якої є інтеграція різних форм виходів на місцевість та віртуальних подорожей у структуру шкільного курсу географії, застосування сучасних технічних засобів для збору та аналізу геоданих, ретельне методичне забезпечення екскурсій та досліджень з боку вчителя. Експериментальна перевірка розробленої методики у навчальному процесі з географії засвідчила її ефективність у підвищенні рівня географічних знань та вмінь учнів, розвитку дослідницьких якостей та пізнавального інтересу до предмета. Порівняльний аналіз результатів контрольних зрізів експериментальної та контрольної груп учнів до та після формувального етапу дослідження виявив позитивну динаміку за критеріями мотивації, обізнаності та дослідницької компетентності в експериментальній групі.

5. Розроблено методичні рекомендації щодо планування і проведення екскурсій та досліджень з географії для вчителів, які включають поради з інтеграції різних форм екскурсійної діяльності в навчальний процес, використання сучасних цифрових інструментів, завдань та вправ для учнів, способів мотивації та оцінювання результатів такої діяльності. Отже, проведене дослідження підтвердило, що впровадження екскурсій та польових досліджень у формі інтегрованих традиційних та віртуальних заходів є ефективним підходом для поглибленого і практико-орієнтованого навчання шкільної географії. Розроблені методичні рекомендації спрямовані на подальше вдосконалення та поширення даної форми освітньої діяльності у закладах середньої освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрос М.Є. Модель управління розвитком інформаційно-комунікаційної компетентності керівника закладу загальної середньої освіти в умовах дистанційного навчання. Цифрові технології в освітньому процесі закладів освіти: зб. матеріалів VII Всеукраїнської інтерактивної науково-практичної конференції / упоряд. Н. А. Басараба ; за ред. А. Л. Черній, І. В. Вєтрова. Рівне : РОІППО, 2019. С. 6-14.
2. Баркар Л. І. Використання проєктних технологій на заняттях з дисципліни «інфраструктура товарного ринку». Формування сучасного освітнього середовища: теорія і практика: Збірник наукових праць / За ред..Н.В. Ільченко та ін. Ірпінь, 2020. С. 76-79.
3. Барладін О. В., Бусол І. В., Миколенко Л. І. Використання електронних атласів "Адміністративно-територіальний поділ України" та "Україна туристична" в освітніх цілях / О .В. Барладін, [Текст] // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії : збірник наукових праць. Харків.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. Вип. 15. С. 14–17.
4. Бервінова А. А. Створення творчого середовища на уроках географії за допомогою інформаційних технологій. URL: <file:///C:/Users/User/Desktop/Географі%20Кабінет/Новая%20папка/Узагальнення%20досвіду%20роботи.pdf> (дата звернення: 22.11.2023).
5. Близнюк Т. Цифрові інструменти для онлайн і офлайн навчання: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2021. 64 с.
6. Бойко В. М. Географія : підруч. для 8 кл. закл. заг. середньої освіти /
7. Бубир Н. О. Електронні навчальні картографічні твори з інтерактивними функціями для потреб системи безперервної географічної освіти. Вісник геодезії та картографії. 2011. № 3. С. 11–18.

8. Будник О., Дзябенко О. Використання інструментарію платформи Go-lab для розвитку дослідницьких умінь школярів. Information Technologies and Learning Tools. P.1-20.

9. Букатова О. Впровадження STEAM-підходу в освітній простір. VI Дунайські наукові читання. Імператив соціального партнерства в освітньо-науковому просторі: євроінтеграційні та регіональні виклики сьогодення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Ізмаїл: РВВ ІДГУ; «ІРБІС», 2020. С. 64-69.

В. М. Бойко, І. Л. Дітчук, Л. Б. Заставецька. Київ : Перун, 2021. 296 с.

10. Васянович Г. П. Вибрані твори : в 5-ти т. Т. 1: Філософія : навчальний посібник. Львів : Сполом, 2010. 348 с.

11. Вишнікіна Л.П. Методична система формування предметної компетентності з географії в учнів основної школи: автореферат д-ра пед.. наук. 13.00.02. Київ, 2018. 35 с.

12. Географічна освіта у шкільних та позашкільних закладах : проблеми, пошуки, перспективи : Збірник наукових праць / за ред. проф. Д. В. Лико. Рівненський державний гуманітарний університет. Рівне: Видавець О. Зень, 2020. 92 с.

13. Географія 10-11 класи (Рівень стандарту). «Затверджено Міністерством освіти і науки України» (Наказ МОН України від 03.08.2022 № 698). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-10-11-standart.pdf> (дата звернення: 22.11.2023).

14. Географія. 6 – 9 класи. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.geography-6-9.pdf> (дата звернення: 14.11.2023).

15. Гільберг Т.Г., Паламарчук Л.Б., Совенко В.В. Географія Підручник для 8 класу. Київ :ТзОВ «Видавництво «Грамота», 2016. 272 с.

16. Головач А.С., Джевага Г.В. Уроки технології у системі STEAM-освіти. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки, 2018. Вип. 151 (2). С. 15-18.

17. Грицай Н.Б. Методика позакласної роботи з біології. Дистанційний курс : навч. посіб. Рівне: Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, 2010. 164 с.

18. Державний стандарт базової і повної загальної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р., документ № 1392, чинний. Верховна Рада України. Офіційний портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-п#Text> (дата звернення: 20.11.2023).

19. Інститут модернізації змісту освіти. URL: <https://imzo.gov.ua>. (дата звернення: 23.11.2023).

20. Касіяник І.П., Мисько В. І. Методика навчання географії (теоретичний аспект). Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута»», 2017. 214 с.

21. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Скуратович О. Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: Навчально-методичний посібник / За ред. С. Г. Коберніка. Київ : Навч. книга, 2005. 319 с.

22. Компетентнісне навчання та викладання географії у системі неперервної педагогічної освіти : кол. монографія / авт. кол.: Л. П. Вішнікіна, А. А. Шуканова, О. А. Федій, С. П. Сарнавський та інші.; за наук. ред. д-ра пед. наук Л. П. Вішнікіної. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 265 с.

23. Кріт Н.В. Формування вмінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання фізичної географії учнів 6-8 класів: дис... канд.. педаг. наук. 13.00.02. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 240 с.

24. Кулик В.Б., Остроух В.І. Методичні аспекти створення інтерактивних карт для вивчення географії у школі. Освіта та краєзнавство, 2016. С. 181-187.

25. Лета В., Терпай М. Формування екологічної компетентності школярів при вивченні географії. Матеріали III науково-практичної конференції студентів, аспірантів і молодих вчених «Географічні аспекти просторової організації території, суспільства та збалансованого природокористування» (Україна, м. Ужгород, 7-9 грудня 2022 р.). Ужгород: ПП Данило С.І., 2022. С. 105-110.

26. Литвин В.О. Методика використання краєзнавчого матеріалу на уроках географії та у позакласній роботі. Київ, 2021. 63 с.

27. Мальчикова Д. С., Мезенцев К. В. Публічний імідж географії в контексті трансформації стандартів базової середньої освіти: досвід України і світу / Укр. геогр. журн. 2022. № 1. С. 53-63. URL: <https://ukrgeojournal.org.ua/en/node/741> (дата звернення: 22.11.2023).

28. Мартинюк Т. С. Сучасний кабінет географії – простір діяльнісної співпраці. Український педагогічний журнал, 2016. № 1. С. 83-94. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/187134202.pdf> (дата звернення: 18.11.2023).

29. Маслова Н.М., Мирза-Сіденко В.М. Застосування інтерактивних технологій навчання на уроках географії як спосіб підвищення рівня пізнавальної активності учнів. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/konferenc-19-20/aktualni-problemy-pryrodnychoi-osvity-stratehii-tekhnohii-ta-innovatsii/sektsiia-8-> (дата звернення: 20.11.2023).

30. Матвійчук Ю.Ю. STEM-освіта як інструмент реалізації інтегрованого вивчення природничо-математичних дисциплін. Educational Challenges, 2023. № 63. С. 123-135.

31. Методологічні засади географії: підручник / О. Г. Топчієв, Д. С. Мальчикова та ін. Одеса : Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. 352 с.

32. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М.): наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795) у редакції від 09.02.2022 № 143. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.prohr>

poetap.z.2022/Prirod.osv.galuz/Neohrafiya/Neohrafiya.69%20kl.Kobernik.ta.in.06.05.22.pdf. (дата звернення: 20.11.2023).

33. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Запотоцький С.П., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Совенко В.В та ін.): Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795 (у редакції від 11.04.2022 № 324).URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Navchalni.programy/2021/14.07/Model.navch.prohr.5-9.klas.NUSH>

poetap.z.2022/Prirod.osv.galuz/Neohrafiya/Neohrafiya.69%20kl.Zapototskyu.ta.in.06.05.22.pdf. (дата звернення: 23.11.2023).

34. МОН України. Навчальні програми для 10-11 класів : Географія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 20.11.2023).

35. МОН України. Навчальні програми для 6-9 класів : Географія. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-5-9-klas> (дата звернення: 20.11.2023).

36. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів «Географія 6– 9 класи» / Я. Б. Олійник та ін., оновлена у 2015; 2017 рр. авт.. кол. І. М. Вітенко, Л.М.Булава, Р. В. Гладковський та ін., 2017. 77 с. URL: <https://geographer.com.ua/content/shkilni-navchalni-programy-onovleni-u-2017-roci>. (дата звернення: 24.11.2023).

37. Навчальна програма Географія 10-11 класи (рівень стандарту): Наказ МОН України від 23.10.2017 № 1407. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 23.11.2023).

38. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / za red. Н. М. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2018. 160 с.

39. Оприлюднено план заходів щодо реалізації Концепції розвитку STEM-освіти до 2027 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/oprilyudneno-plan->

zahodiv-shodo-realizaciyi-koncepciyi-rozvitku-stem-osviti-do-2027-roku (дата звернення: 14.11.2023).

40. Організація польових туристично-рекреаційних досліджень. URL: <https://kegt.rshu.edu.ua/images/dustan/metodol5.pdf> (дата звернення: 14.11.2023).

41. Остроух В. І. Нові навчальні електронні посібники з курсу "Фізична географія України" як форма реалізації іноваційних технологій в освітньому процесі літературний показчик. Вісник геодезії та картографії. 2013. №1. С. 33–36.

42. Остроух В., Свір Н. Використання інтерактивних карт як новітній підхід в організації навчання з географії у сучасній школі. The problems of continuous geographical education and cartography, 2019. Випуск 29. С. 71-77.

43. Паніна Л., Ковбасюк Т. Використання сучасних освітніх інструментів для підвищення рівня цифрової компетентності педагога НУШ. URL: <https://medialiteracy.org.ua/vykorystannya-suchasnyh-osvitnih-instrumentiv-dlya-pidvyshhennya-rivnya-tsyfrovoyi-kompetentnosti-pedagoga-nush/> (дата звернення: 26.11.2023).

44. Покоłodна М. М. Організація екскурсійної діяльності : підручник. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2017. 180 с.

45. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. Голос України. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.11.2023).

46. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 № 463-IX. Дата оновлення: 01.05.2021. Відомості Верховної Ради України (ВВР). Офіційний портал. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/463-20> (дата звернення: 20.11.2023).

47. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12. 2016 р. № 988-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-p#Text> (дата звернення: 20.11.2023).

48. Семенова О.В. Актуальні аспекти формування освітнього середовища при запровадженні змішаного навчання. Державний навчальний заклад «Запорізький центр професійно-технічної освіти водного транспорту». Запоріжжя, 2021. 29 с.

49. Сирова Н. І. Методичні аспекти викладання розділу «Азія» в курсі географії 10 класу в умовах дистанційного навчання. Старобільськ: ДЗ «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка, 2022. 114 с.

50. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків: Видав. група «Основа», 2003. 80 с.

51. Смолюк С. В. Організаційно-педагогічні умови становлення розвивального освітнього середовища в системі освіти України (кінець XX – початок XXI ст.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луцьк, 2017. 277 с.

52. Топузов О.М. Загальна методика навчання географії: Підручник / О.М. Топузов, В.М. Самойленко, Л.П. Вішнікіна. Київ : ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.

53. Цюняк, О. Інноваційне освітнє середовище як чинник професійного становлення майбутніх магістрів початкової освіти. Інноваційна педагогіка , 14, 1. Одеса, 2019, С. 175-179.

54. Яким має бути кабінет географії в сучасній школі. Оснащення шкіл. Кабінет географії в школі: один клас, дві локації. URL: <https://b-pro.com.ua/statti/kabinet-geografii-v-shkoli-odin-klas-dvi-lokacii> (дата звернення: 14.11.2023).

55. Donert, K. Aspects of the State of Geography in European higher education. TUNING Geography: a report of findings and outcomes. Liverpool: HERODOT Network Liverpool Hope University Hope Park, 2007. 53 p.

56. Free game-based learning platform Kahoot! URL: <https://kahoot.com/schools-u/> (дата звернення 10.11.2023).

57. Google Earth. URL: <https://www.google.com.ua/intl/ru/earth/> (дата звернення 10.11.2023).

58. International Charter on Geographical Education. (2016). URL: <http://www.igu-cge.org/2016-charter/> (дата звернення: 21.11.2023).
59. Lynch K.D., France D., Chalmers L., Kesby J. E-learning for geography's teaching and learning spaces. *Journal of Geography in Higher Education*. University of Chester: Routledge, 2008. 32 (1). P. 135-149.
60. Malchykova, D., Pylypenko, I., Davydov, O., Baysha, K., & Omelchenko, N. (2020). Environmental research and natural education priorities: Challenges of globalization and educational reforms in Ukraine. *International Multidisciplinary Scientific GeoConference Surveying Geology and Mining Ecology Management, SGEM*, 2020-August (5.2), P. 725–732.
61. National Geographic. URL: <https://www.nationalgeographic.com> (дата звернення 10.11.2023).
62. Piktochart: Visual & Video Maker. URL: <https://piktochart.com> (дата звернення 10.11.2023).
63. Socrative. Classroom app for fun, effective engagement and on-the-fly assessments. URL: <https://www.socrative.com> (дата звернення 10.11.2023).
64. TeacherTube Educational Videos for the School Classroom. URL: <https://www.teachertube.com> (дата звернення 10.11.2023).
65. World Geography Games on TikTok. URL: <https://world-geography-games.com> (дата звернення 10.11.2023).